

Васа Казимировић
Убиство последњег Обреновића

фељтон објављен у Гласу јавности 05.04. – 06.05.2003.

С а д р ж а ј

1.	Смрт у конаку	3
2.	Пушком на краљицу.....	4
3.	Краљица Драга је била распорена	5
4.	Рапорт генерала Божидара Јанковића	6
5.	Накит на аукцији у Лондону.....	7
6.	Преврат у очима савременика.....	8
7.	Одговор војводе Живојина Мишића	10
8.	Што даље од политике	12
9.	Жена преча од Србије	14
10.	Три или пет Обреновића	16
11.	Негодовање присталица династије	18
12.	Краљица новинар и преводилац.....	20
13.	Поруке краља Милана из Беча	22
14.	Русија је прихватила брак	24
15.	Никодије Луњевица престолонаследник	26
16.	Понижавање официра и војске	28
17.	Крваве демонстрације	30
18.	Окретање према Русији.....	32
19.	Москва неће Српског краља	34
20.	Поверљиви човек Беча.....	36
21.	Српска војска гора од Бугарске	38
22.	За Србију најбоља је диктатура	40
23.	Енглеског принца за Српског краља	41
24.	Ковање завере и врбовање официра	43
25.	Атентат само на краљицу.....	45
26.	Улога Ђорђа Генчића у завери	47
27.	Коначна одлука о убиству Обреновића	49
28.	Улога Николе Пашића у атентату	51

05.04.2003. Глас јавности

1. Смрт у конаку

Краљ Александар и краљица Драга убијени у 03.50 часова

Поводом стоте годишњице "Мајског преврата", кад су 28/29. маја 1903. године убијени последњи Обреновићи, краљ Александар и краљица Драга, "Глас" ће објавити у наставцима први део велике монографије историчара и публицисте Васа Казимировића под насловом "Црна рука". Поред низа других историјских студија, Казимировић је објавио и обимно двотомно дело "Никола Пашић". Неуморни истраживач архивске грађе код нас и на страни, Казимировић поред бројних непознатих чињеница даје и сопствене оцене драматичних година у време смене династија почетком 20. века у Србији.

1. Праскозорје 29. маја 1903. године

У праскозорје 29. маја/11. јуна 1903. године у три сата и педесет минута, куршуми испалјени из непосредне близине окончали су живот краља Александра и краљице Драге Обреновић.

Краљевски пар убијен је у конаку, здању крај новог двора, које је из Србије протерани кнез Александар Карађорђевић купио 1842. године од Стојана Симића, својевремено најбогатијег човека у земљи. То здање, гавански саграђено за своје прилике било је деценијама "гнездо свих политичких обрта у Србији".

И, после изгона кнеза Александра Карађорђевића из српске државе, стално пребивалиште владара из династије Обреновић. Нови двор, и за време краља Александра и за време краља Милана, служио је само за свечаности и забаве.

Први страни гост који је у њему дочекан, био је престолонаследник Аустрије, син цара Франца Јозефа, Рудолф, са својом супругом Стефанијом. Игром случаја, свакако, убиство краља Александра и краљице Драге догодило се на исти дан о којем је, 1868. године у Кошутњаку убијен кнез Михаило Обреновић, син кнеза Милоша.

Као у Михаилово, тако и у Александрово уклањање из живота имала је умешане своје прсте династија Карађорђевић... То српском народу није било непознато. Он је и у једном и у другом убиству хтео да види "одмазду Радовањског луга..." Смрћу краља Александра угасила се династија Обреновић, чији је родоначелник био кнез Милош, утемељивач монархије у Србији уопште. Мада је с краљем Александром изумрла лоза Обреновића, он ипак није био и последњи Обреновић. Последњи Обреновић, истина непризнат, треба да је био ванбрачни син краља Милана и Артемизе Христић, Ђорђе Христић.

Према мишљењу више писаца, домаћих и страних, са краљем Александром треба да се догодило управо оно што је својевремено прорекао један сељак из Кремне у Ужичком округу, по имену Матија. Тај сељак је, наводно, "предосетио" и погибију кнеза Михаила. "Кнез Михаило гине", рекао је тај Матија, "а њега ће наследити један његов рођак који ће у Србији много зла починити... Тај ће имати сина јединца "и тај јединац син биће још горе среће но што му је и отац био. Неће имати од срца порода и умреће млад, врло млад, неће напунити ни педесет година, и с њиме ће се угасити његова свећа..."

Први странац у Београду који је сазнао за убиство краља Александра и краљице Драге Обреновић био је посланик Аустро-Угарске у Београду, Константин Думба. Било је то око четири сата ујутру 29. маја 1903. године. А нешто пре пет сати, у пратњи војног аташеа Аустро-Угарске, мајора Помианковског, он је успео да се пробије кроз кордон војске око двора, а затим стигне до пуковника Александра Машина, под чијом је командом преврат и извршен. Као да је обавио какву генералштабну игру, а не извршио преврат, пуковник Машин је био "мртав-хладан".

"Сталоженост и мирно држање Машина ми је импонувало", каже аустроугарски посланик у својим сећањима. "На беспрекорном француском језику прво се извинио што не може са мном да разговара у салону за пријеме, јер се он и његови пријатељи управо договарају о образовању владе. Али ми можете гарантовати да су они апсолутни господари ситуације. Престоница је прихватила нови ред ствари, нигде се не пуца, нема нигде више проливања ни капи крви. Ја могу слободно ненаоружан да идем кроз Београд а да ме нико ни прстом не дирне..."

06.04.2003. Глас јавности

2. Пушком на краљицу

Престоницом су кружиле најфантастичније приче о начину на који су били убијени краљ и краљица

Поводом стоте годишњице "Мајског преврата", кад су 28/29. маја 1903. године убијени последњи Обреновићи, краљ Александар и краљица Драга, "Глас" ће објавити у наставцима први део велике монографије историчара и публицисте Васа Казимировића под насловом "Црна рука". Поред низа других историјских студија, Казимировић је објавио и обимно двотомно дело "Никола Пашић". Неуморни истраживач архивске грађе код нас и на страни, Казимировић поред бројних непознатих чињеница даје и сопствене оцене драматичних година у време смене династија почетком 20. века у Србији.

С дозволом пуковника Машина, аустро-угарски посланик одмах је успоставио шифровану телеграфску везу са конзулима у Србији, и од њих добио обавештење да су сви гарнизони у унутрашњост земље прихватили ново стање и да свуда владају беспрекоран ред и мир.

Ред и мир владали су и у Београду, баш како је рекао пуковник Машин. Али су престоницом зато кружиле најфантастичније приче о начину на који су били убијени краљ и краљица...

Краљ Александар и краљица Драга били су убијени на изразито свиреп начин. Смртоносне хице испалили су на њих капетан Михаило Ристић, поручник Велимир Вемић и капетан Илија Радивојевић Чича, који ће 1911. године, кад буде основана тајна организација Уједињење или смрт, позната под називом Црна рука, постати председник њене Врховне централне управе.

Кад се краљица Драга нашла на нишану официрских револвера, она је већ била рањена. На њу је пуцао поручник Љуба Костић, командир чете Краљеве гарде. У договорени час он ј стигао пред двор, пред жандармеријску капију. Стражара на капији вешто је приволое да капију отвори, а када је потом са својом четом умарширао у двориште двора, без иједног испаленог метка разоружао је цело жандармеријско обезбеђење...

У једном моменту, поручник Костић се нашао под краљевском спаваћом собом, баш када се краљица Драга појавила на прозору тражећи помоћ. Узевши пушку од једног војника, он је пуцао у краљицу и ранио је у десно раме... Крикнувши, краљица је својим гласом одала официрима у конаку место на којем се била прикрила заједно са краљем...

То што је учинио поручник Костић, што је, пре свега, успео да паралише жандармеријско обезбеђење без иједног испаленог метка, треба да је било од одлучујућег значаја за успех напада на двор. Али исто тако од одлучног значаја била је и улога Петра Живковића, која је, међутим, због његовог сукоба са вођством Црне руке у многоне минимизирана, а он сам представљен као кукавица који од страха тобож дуго није могао да откључа главну капију. Уистину, он се показао и присебним и енергичним. Жандармима који су били око њега довикнуо је да је преузео команду над њима, и наредио им затим: "Пушке у шошке и у стражу - марш!"

Краљ Александар није имао оружје уза се. Голорук, у црвеној спаваћој кошуљи, он је покушао да заустави своје убице снажном виком и претњом да ће их све дати повешати...

У сусрету са смрћу, краљ Александар понео се храбро. Исто тако храбро се држећи погинуо је и његов први ађутант, генерал Лазар Петровић (Лепи Лаза), који је био ожењен једном сестром краљице Драге. На официра, који је први потегла револвер на краљицу Драгу, генерал Петровић је испалио више метака, ранио га и отео му оружје. Али је убрзо затим био и сам засут правом кишом куршума од осталих официра - завереника...

Како је аустро-угарски посланик изнео у својим мемоарима, на краљицу Драгу испалено је 16 хитаца. Поле тога њено је тело "сасвим раскомадано" бајонетима и сабљама. На самог краља Александра, једно кратко време, нико од завереника-јуришника није се усудио да пуца. А онда је, одједном и као по команди, у њега испалено 20 метака...

07.04.2003. Глас јавности

3. Краљица Драга је била распорена

Шта су о догађају јавили Жан де Бонфон и Андре Баре

О ономе што се збило у конаку, и како су поступили завереници са краљевским паром, сем аустро-угарског посланика писала су, својевремено, поред других странаца, и двојица Француза - Жан де Бонфон и Андре Баре. По Бонфоновим речима, официри су се према већ мртвим краљевским супружницима понели као варвари. Краљичино тело су окренули тумбе - и распорили. "Свако је забо оружје у њено тело..."

Баре је ипак написао, да је краљица Драга била "буквално распорена" и да је официр, који је то учинио својом сабљом, после свега узвикнуо: "Ето ти, сад покажи твоје дериште, твог наследника, краво једна!" Супротно извештају аустро-угарског посланика, у којем се каже да је краљ Александар умро храбро и достојанствено, и краљица с њим, Баре тврди да је краљ Александар, борећи се са смрћу, завапио: "Милост, милост! Поштедите ме..." Али официри "нису ништа чули". Њих су биле "опиле јарост, освета и опасност".

Завереницима није било доста што су измасакрирали тело краља Александра, већ су и један његов портрет, из 1891. године, избушили куршумима... Гола и унакажена, тела краља Александра и краљице Драге су, на послетку, бачена кроз прозор у дворски парк, уз узвике официра - убица: "Тиранин је мртав!" Ту су она лежала сатима...

Најзад су убачена у металне сандуке и, око 11 часова увече (по неким тврђењима 30. маја) једним обичним таљигама, у пратњи одреда жандарма, превезена у цркву Светог Марка. После опела, посмртни остаци краљевског пара спуштени су у гробницу Ане Обреновић, а не у гробницу Сергија, млађег сина краља Милана, како су то неки листови у Београду објавили. Гробница је одмах зазидана и на њу постављена два метална крста с именима покопаних - "Александар Обреновић" и "Драга Обреновић".

Осим краља Александра и краљице Драге, у праскорорје 29. маја 1903. године, по старом календару, официри - завереници убили су још и председника владе, генерала Џинцар-Марковића, министра војног Милована Павловића, браћу краљице Драге - потпоручника Николу и Никодија Луњевицу.

Наређење да се убију председник владе и министар војни издао је пуковник Машин. Браћа Луњевица треба да је на своју руку побио Војислав Танкосић Шилга, један од најбезобзирнијих младих завереника, и потом, чланова Црне руке, кад она буде формирана.

Како је убијен министар војни, Милован Павловић, описао је његов зет, Божидар Јанковић у рапорту од 7. јануара 1910. године. Он је изнео да је убиству претходио један телефонски позив, тачно у два часа ујутру. На апарату је био потпуковник Петар Мишић. Он је рекао министру да је у вароши "једна мала демонстрација" и да је његов пук, VI пешадијски пук, по наређењу краља Александра, изишао из касарне. "Једна моја чета је пред вашим станом". Сем те Мишићеве чете, пред станом министра војног било се искупило и 10-15 припадника пешадије краљеве гарде.

Кад је Јанковић изишао из куће, да би видео о чему се то ради, притрчао му је пешадијски поручник Милан Маринковић Пига и уперивши му револвер у груди наредио да се склони у кућу др Рибникара и тако остане до даљег, ако већ неће да буде убијен. Капетан Михаило Јосиповић Кића, који је командовао целим одредом, рекао му је, пак, да је пала одлука да се убију краљ и краљица и сви министри...

"Познавајући Кићу од раније као обичну пијаницу, али не рђавог срца, видећи га и сада пијаног, одговорих му да не лупа којешта. У томе и мој таст", каже Јанковић у свом рапорту, "отвори прозор, појави се и упита: 'Шта хоћете, војници?' - На то је Кића довикнуо војницима: 'Пуцај!'. Војници, који држаху пушке на готовс, осуше паљбу у прозор..."

08.04.2003. Глас јавности

4. Рапорт генерала Божидара Јанковића

Налог за ликвидацију дао је непосредно Александар Машин

У свом рапорту, Божидар Јанковић је рекао и следеће:

"Мој таст, као и ђенерали Цинцар-Марковић и Лазар Петровић убијени су по личном наређењу Александра Машина. Та наређења Машин је издао командантима појединих одељења (како их је он тада називао) у присуству свога 'начелника штаба', капетана Ђорђа Остојића (будућег маршала двора српског краља), мајора Миливоја Анђелковића, поручника Александра Грујића и осталих 'команданата одељења', а у згради-касарни VII пешадијског пука Краља Александра, у канцеларији команданта пука".

По крвавом пиру, конак је добио изглед разбојишта и према речима једног завереника-јуришника личио је "на поље засађено кромпирима". А да он добије такав изглед у многоме су допринели официри који су хтели да се домогну какве вредне ствари. Плен пљачкаша била је чак и интимна гардероба краљице Драге...

Нестао златан сат

Из џепа првог краљевог ађутанта, генерала Лазе Петровића, нестао је златан сат, а из блузе пуковника Наумовића, саучесника у завери и грешком убијеног од официра који у то нису били упућени - нестали су часовник и револвер. Краљеве омиљене пушке докопао се поручник Велимир Вемић, један од краљевих убица и потоњи првак Црне руке...

Према саопштењу аустро-угарског војног аташеа у Београду, завереници су се домогли и касе диспозиционог фонда председника владе генерала Цинцар-Марковића и новац поделили између себе. Осим тога присвојили су и приватну благајну краља Александра, којом је руковао генерал Лаза Петровић, и у којој се наводно налазио и један чек на пола милиона франака...

У напису "Комплот" листа "Опозиција" изнесено је да су неки официри завереници са прстију краљице Драге и краља Александра скидали прстење. При том су краљу сечени и прсти...

Било је случајева да су се поједини официри чак и разметали оним што су опљачкали. Један поручник је 12. јуна (другог дана по преврату, по новом календару) пун поноса показивао у ширем друштву прстен на својој руци, говорећи да га је узео "за успомену на краљицу Драгу".

У брошури "Милан Ј. Новаковић на суду" казано је, поред осталог, да је извесни поручник Трифунац рекао после преврата: "Јест, вала, неко сат, неко прстен, неко муштиклу, неко табакеру..."

Врло брзо, међутим, а поготову по пристизању близу 200 новинара из скоро свих земаља Европе у Београд, хвалисање младих официра-завереника је престало: Више нико од њих није хтео ни да призна да је био у двору у ноћи у којој је извршен преврат, а камоли да је из двора нешто узео.

Све што се налазило у конаку, официри-завереници нису могли опљачкати, наравно. Остало је много ствари на свом месту, али упрљано, оштећено и изгажено, и део тога је одмах изложен јавној продаји... На лицитацији су се нашли и краљичини ормари, избушени бајонетима (Један од тих ормара купила је супруга аустро-угарског посланика "за успомену на краљицу Драгу").

Један део личних ствари краља Александра и краљице Драге продаван је и у Лондону, у новембру 1904. године.

Накит на продају

Према вести аустријске агенције "Политичка кореспонденција" из Беча, на продају су били понуђени, поред осталог, краљева униформа и венчана хаљина краљице Драге, затим део накита краљице Драге - дијадема са брилијантима коју је она имала на венчању, једна гривна украшена брилијантима и сафирима (поклон руског цара). На лицитацији у Лондону нашла су се и два краљева ордена: турски орден Меџедије у брилијантима и персијски орден Сунца у брилијантима.

09.04.2003. Глас јавности

5. Накит на аукцији у Лондону

Зашто је протествовао Чедомиљ Мијатовић, посланик Србије

Чедомиљ Мијатовић, посланик Краљевине Србије у Лондону у време убиства краља Александра и краљице Драге, дубоко погођен тиме што су се на аукцији у Лондону нашле и личне ствари "једне српске краљице", написао је опширан чланак о томе и објавио га у београдском листу "Штампа", у броју од 4. децембра 1904. године.

Цитирао је у том свом чланку и писање енглеских листова, у којима је истицано да су ствари изложене продаји "реликвије којима не фали елеменат светости", а на крају рекао: "Изишао сам из сале потресен и застиђен што сам доживео да присуствујем лицитационој продаји ствари једне српске краљице..."

Због овог чланка, Мијатовића је напао Јаша Продановић у листу "Одјек", у броју од 6. децембра 1904. године. "Уместо да иде у манастир, и да оплакује горку судбу, што је као просвећен и интеллигентан човек, целог свог века, целим својим бићем помагао стари несретни, убиствени режим, он сад, јавно на срамоту свих нас, глорификује реликвије, жали, за женом, којој ни Теодора Јустинијанова равна није! О памети, о дрскости!"

Личне ствари краља Александра и краљице Драге продаване су на лицитацији и у Бечу, у заводу Доротеум, у пролеће 1905. године.

У Бечу је, у то исто време, као атракција прве врсте, приказана јахта "Драга", свадбени дар београдске општине краљу и краљици. Као и друге ствари и ова јахта је продата на лицитацији...

Неке ствари из zostавштине краљице Драге продале су њене сестре у иностранству. Одлуком Старатељског суда у Београду, њима је, као универзалним наследницама краљице Драге, исплаћена и једна већа сума у готовом новцу...

Шта је све припадало лично краљу Александру, сасвим тачно никад није утврђено. Али је зато установљено колико је он личних дугова оставио за собом. Наводно, 2.893.920,07 динара. За ондашње прилике у Србији била је то огромна сума, толика да се човеку дигне коса на глави. Повериоци (њих 39 на броју) били су домаће и стране фирме, стране банке, министарство финансија Краљевине Србије, приватна лица.

Међу онима који су тражили да буду намирени из заостале имовине последњег краља из династије Обреновић налазио се и извесни Миливој Маленић, аутор књиге "Један Обреновић". Пошто више није могао да је продаје - захтевао је да му се штета надокнади...

Као поверилац јавио се и лични секретар краља Александра. Он је поднео више рачуна за које је тврдио да их је исплатио својим новцем а по налогу краља... Радило се ту о високим сумама - више од 11 хиљада динара у злату, преко две хиљаде динара у сребру, три хиљаде аустријских круна, и тако даље.

И породица убијеног краљевог ађутанта, генерала Лазе Петровића, пријавила се као поверилац. Она је тражила ствари које су остале у његовој канцеларији у двору, затим готовину у злату и сребру која је пронађена у његовој личној каси - 44 хиљаде динара у свему.

Нека лица која су се пријавила као повериоци била су некад ватрене присталице краља Александра. Такав случај био је са Светиславом Јеремићем, трговцем из Добриња, постојбине династије Обреновић. Он је поднео захтев да му се надокнаде издаци које је имао при дочеку краља Александра и краљице Драге у Добрињу, и то: за 40 килограма црног грожда (по 100 динара килограм), за 30 килограма белог грожда (по 150 динара за један килограм), за 20 килограма бресака (по 50 динара за килограм), као и за 20 килограма јабука (по пола динара за килограм).

За доказ исправности својих навода, и издатака које је имао, овај трговац из Добриња навео је да поседује оверене рачуне од одбора за дочек, са потписима председника одбора, проте Поповића, и чланова одбора - Филиповића и Малопарца.

10.04.2003. Глас јавности

6. Преврат у очима савременика

О овом догађају своје утиске исписали су многи учени људи тог доба

Међу онима који су о преврату изrekli своје мишљење такође одмах, налазио се и угледни научник Јован Цвијић. Већ 3. јуна 1903. године (по старом календару) он је упутио једно опширно писмо Ватрославу Јагићу, у којем је рекао, да је уклањање последњег Обреновића са српског престола извршено на - "балкански начин", али да је сам преврат био - "неизбежна нужност".

Јер, "сиромаш млади краљ је сам тако радио да до најгорег свршетка дође. и нико га на том путу није могао зауставити. шта више, и то је интересантно за психологију ових револуција, био је се у последње време тако изоловао да није могао осетити и сазнати оно што су сви осећали а врло многи гресо мода знали.

Кад му је то и наговештавано (а сад знамо да му је достављано до знања, да се нешто у војсци спрема) он баш тима који су му наговештавали није веровао или је узимао ствар олако. С њиме у последње време није било могућно ништа друго радити на такве ствари које њега вуку у сигурну пропаст..."

Како је Цвијић нагласио, да војска "то сад није извршила, извршила би маса са много више жртава и небројено других несрећа. Официри су то извели са беспрекорном храброшћу, прецизношћу и комбинационим даром, а осим тога су тако чврсто одмах ред одржали, да су спречили сваки, и најмањи изгред масе. Кад се све то узме у обзир, онда се и са општег хуманог гледишта не могу онако осуђивати, као што то... у Европи чине".

Цвијић је дао израза својој нади, да ће се Србија после свега "правилније и здравије развијати". Бојао се, међутим, да би у томе могло доћи до тешкоћа, с обзиром да ће водеће личности (леитенде Персонлицхкеитен) остати у главном исте, а "оријенталско-балкански морал њихов не да се одједанпут променити. Потребан је тежак постепен и пажљив рад на морализацији ове такозване велике интелигенције, нарочито. Нови краљ, који је, сви кажу, тако питом и искусан, то ће јамачно увидети".

На други начин него Јован Цвијић преврат у Београду протумачио је један виђени Словенац тога доба, Антон Ашкерц. За њега је то био "суд богиње Немезе" (Немесе) божанства у којем је оличена правичност која награђује добро и кажњава зло, особито неправде и насиља учињена из обести.

Међу листовима у Београду који су први саопштили јавности да су убијени краљ Александар и краљица Драга, налазио се и "Мали журнал". У издању које је изашло у преподневним часовима 29. маја 1903. године, на целој првој страни, објављени чланак имао је наслов - "Син српског Нерона".

"Син српског Нерона пао је" - гласила је прва реченица у "Малом журналу". "Овај радостан глас одјекнуће весело широм целога Српства, одјекнуће по целој свету и сваки, кад га чује ако иоле има душе, и срца, мораће се обрадовати, јер је за навек уништена једна паклена породица, која је била поруга за цео српски народ, за цео свет. Убила га је српска рука, посветила се да Бог да... Син српског Нерона, блесасти краљ Александар, пао је од руке српских официра..."

Чланак се завршавао поклицима и изразима захвалности официрима и војсци: "У добри час, браћо, ви сте се одужили српском роду, ви сте се показали као чувари морала, правде и слободе, показали сте се као добри потомци оних дивова српских, што су 1804. године из темеља заљуљали целу турску царевину и улили нов живот српској души... Ви сте се достојно одужили свом роду, цело Српство биће вам до века захвално. Живели на понос Српства!"

Овај број "Малог журнала" био је ванредан. и он је доспео само до релативно малог броја читалаца. Јер, по одлуци вођства завере, управо устоличени министар унутрашњих послова у тек формираној влади, која је саму себе назвала револуционарном, радикал Стојан Протић, је тај број - узаптио.

У другом, редовном, издању од истог дана, 29. маја 1903. године, "Мали журнал" је због забране свог ванредног броја оквалификовао акт министра полиције као - "крајњу неучтивост", а њега лично назвао - "непријатељем слободе".

У свом редовном издању, у уводном ступцу, "Мали журнал" је изнетио оду "српским витезовима", изражавајући им захвалност за дело које су извршили, а у ступцу до њега - демантовао је самог себе, своје тврђење у ванредном издању заправо, да су официри лишили живота краљевски пар. "Неистинита је пронесена вест да су Александар и Драга тобож убијени и да су им официри одузели живот", стајало је у тој додатној информацији "Малог журнала" под насловом - "Самоубице". "Непобитна истина је пак, да су се они сами убили пуцајући сами на се, само да не би живи пали у руке официрима, који су их ухватили тек при смрти кад су били".

11.04.2003. Глас јавности

7. Одговор војводе Живојина Мишића

Као "окорели обреновићевац" убрзо ће бити одстрањен из војске

Самодеманти "Малог журнала", да су краљ Александар и краљица Драга погинули у међусобном сукобу, одговарао је у ствари ономе што је вођство завере првобитно саопштило. Како у својим мемоарима износио војвода Живојин Мишић, њему је, као команданту Дринске дивизијске области, један од вођа завере, генерал Јован-Јоца Атанацковић, министар војни у новоформираној "револуционарној" влади, отвореном депешом саопштио да "због личне свађе и сукоба од прошле ноћи краљ и краљица нису више међу живима".

У овој депеши, генерал Атанацковић је од Мишића тражио (као и од других команданата дивизијских области) да се "постара" са окружним начелницима и осталим месним властима да се на територији његове области "одржи потпун мир и поредак".

Неких шест сати после овог телеграма, генерал Атанацковић је позвао Мишића телефоном из Београда, да би сазнао какво је стање на његовој територији, владају ли ред и мир. Живојин Мишић, који је као и генерал Атанацковић био ађутант убијеног краља Александра, одговорио је следеће: "Док год чујете да сам жив будите спокојни!"

Своје обећање Мишић је и одржао. На томе му, међутим, вођство завере неће бити захвално. Као непоуздан, као "окорели обреновићевац", он ће убрзо после преврата бити одстрањен из војске...

Прикривање истине о догађају у двору (ни у прокламацији тек образоване владе није речено шта се уистину збило, већ само толико да су "погинули краљ Александар и краљица Драга") потрајало је све дотле док се вођство завере није потпуно уверило да је погибија краља и краљице примљена мирно у народу.

Зато што се плашило да би могло доћи до немира, па и побуне у војсци, ако би се саопштило да су краљ и краљица убијени, вођство завере је, извесно, и наредило Стојану Протићу да као министар полиције забрани ванредно издање "Малог журнала", иако је тај чланак у ствари представљао оду завереницима и безгранично величао њихово дело.

Супротно "Малом журналу" који је запенушено хвалио дело официра - завереника, гласило Српске патријаршије у Сремским Карловцима, лист "Српски сион", писао је о догађају од 29. маја 1903. године као о "српској бруци и срамоти", као "новој лјаги на српском образу".

Истичући да су убице краља Александра и краљице Драге официри који су се краљу били заклели на верност и "који требаше за њега своју главу изгубити, а не њега погубити", писац чланка у "Српском сиону" (Димитрије Руварац) рекао је да је требало, ако краљ већ није радио како ваља, поступити онако како је то урађено на Светоандрејској скупштини. Требало је - "довикнути му: Краљу или ради друкчије или доле, а не издајом и мучки кидисати на краља Александра и онако зверски с њиме поступити".

"Српски сион" није осудио само официре који су учествовали у преврату, него и Београђане, "који по убиству окитише своје куће заставама у знак радости, а још више београдску штампу, посебно лист "Београдске новине", на челу са Стеваном Ћурчићем. За "Српски сион" Ћурчић и његове новине били су типични представници "ниских душа удворичких" у београдској журналистици. Док су краљ Александар и краљица Драга били живи, они су их "у небеса дизали", а сада, по њиховој смрти, први су похитали да их се одрекну и да се на њих баце каменом...

"Српски сион" није попустио ни да упути оштре речи министрима у влади образованој 29. маја 1903. године, у првом реду министру правде, адвокату Љуби Живковићу. И то с пуним правом...

Кад је пуштен са издржавања казне робије у Забели код Пожаревца (по осуди ванредног суда Формираног после атентата на краља Милана на Ивањдан 1899. године), он је на београдском пристаништу до малаксалости на сав глас клицао - "Да живи краљица Драга"! По убиству краљевског пара, у рано јутро, он је као без душе јурио с једног краја Београда на други, да би становницима престонице саопштио једну голу неистину... "Ноћас по поноћи", уверавао је он Београђане жељне да сазнају шта се у двору збило, "краљ Александар Београђане жељне да сазнају шта се у двору збило, "краљ Александар је хтео да отера своју жену Драгу и позвао је два пука војске, а кад се краљица одупирати стала нареди краљевој, онда је настао метеж, да је и крв пала. У том метежу погинули су и краљ и краљица, које уопште српски народ никад није ни волео".

"Српски сион" је "узео на зуб" и старешинство Српске православне цркве у Србији, митрополита Инокентија у ствари. Повод да се посебно окоми на митрополита Инокентија, "Српском сиону" био је један чланак објављен у руском богословском листу "Садашњи српски митрополит Инокентије благословио је брак краља Александра са Драгом Машин. Они обоје падоше, маса је бурно клицала живели убицама, а архијереј украсио је вој двор заставама, и не хтеде им обавити ни опела, укиде општу молитву за њих у цркви, а у Саборној цркви похвали народ, који је у тешким потресима овим својим спокојним и достојним држањем једанпут за свагда показао своју потпуну зрелост..."

12.04.2003. Глас јавности

8. Што даље од политике

Шта је све написано у брошури објављеној 1904. у Београду

Са своје стране, за митрополита Инокентија, "Српски сион" је рекао: "Ко се сећа какве је пригодне говоре држао у свакој прилици митрополит Инокентије, где је требало показати лојалност, оданост и приврженост живоме Александру, - тај не може веровати, да је тај исти Инокентије, на глас а је тај по њему толико величани и узношени Александар мртав, дао у радости свој двор окитити заставама, па шта више и само гробље и цркве..."

Душа нам се мути, кад помислимо, да један краљ, коме су се за живота сви улагивали, и пред ким су пузили, умире без најмање утехе коју света црква најмањем члану своје пружа; да га сахрањују без звона, без почаста, дакле и без оне церемоније, која се и последњем Циганину одаје! Краљева смрт није звонима оглашена ни у једној цркви у Србији, у којима су се годинама узносиле молитве и долгоденствије за његов живот, док беше 'благовјерни государ'...

Заиста страшно, и ми стојимо пред ужасним фактом да је у српској јерархији преко, у целом српском свештенству нестало и трунак свести о позиву, о дужности свештеничкој, да су они српско име, понос српског свештеника обрुकали пред целим осталим православљем, пред целим образовним светом. И то ради Инокентије, који је по милости краљевој од обичног проте Јакова постао митрополитом, и који је, да се за ту услугу благодарним покаже, чинио слепо што је год Александар од њега желео. Величао је владавину његову, кад је народ био најнезадовољнији; узносио је краљицу Драгу, ма да је знао, да су сви слојеви народа огорчени што она ради као краљица..."

У свему реченом, "Српски сион" је видео "декаденцију у моралу србијанског свештенства" и новом владару, краљу Петру, поручивао је, да као прво и најхитније мора "одстранити свештенство од политике".

Грлица и гугутка

Критичан према догађајима у Србији, "Српски сион" је устао и против "хвалоспевних оцена" значаја крунисања краља Петра. У броју од 15. септембра 1904. године (број 18), оштро је реаговао на тврдње (у београдској штампи) да је "крунисање највећи идеал српског народа од Косова" и оценио та претеривања као "фалсификат досадашњих историчних догађаја, и подједно и византизам, који заслужује највећу осуду. Српски народ после Косова није имао већег идеала од идеала да се ослободи турског ропства. То је народни идеал био, с којим је легао и устајао, и за који се у својим свагдашњим молитвама Богу молио да се оствари".

По наводима "Српског сиона", читав низ догађаја из историје Србије надмашивао је по свом значају, крунисање краља Петра I Карађорђевића. Хатишериф из 1830. године, на пример, признање Милоша Обреновића за наследног српског кнеза, уступање градова у Србији "без капи проливане српске крви", проглашење независности Србије и њено проширење 1878. године... И само проглашење Кнежевине Србије за краљевину, а Милана Обреновића за првог српског краља после Косова 1882. године, били су "много и много значајнији догађаји од крунисања краља српског Петра I.

Још жешће од "Српског сиона", старешину Српске православне цркве у Србији, митрополита Инокентија, напао је народни посланик Алекса Ратарац. То је он учинио у једној брошури, објављеној 1904. године у Београду (Митрополит Инокентије пред судом јавности и светога сабора архијерејског).

Називајући митрополита Инокентија (Јакова Павловића) "неурачунљивим царедворцем", Ратарац је изнео, да је митрополит дошао на свој високи положај уз помоћ краљице Наталије, а затим Драге Машин и да се "сва његова служба цркви и заветној мисли српској свела на слепо измеђарство и робску службу краљу Александру и краљици Драги. Он је благословио и тај фатални брак, узносио и славио Иродијиду на Краљевском престолу и са олтара божијег величао и славио ту профану жену и блудницу називајући је Грлицом и Гугутком".

Безбожна реч

Ратарац је митрополита Инокентија прогласио и за главног деморализатора "црквеног клера и његове пастве". Окривио га је за разарање дисциплине међу свештеницима, за туче и разрачунавања међу њима чак и у олтару цркава...

Као нарочито "одвратан и безбожан" поступак митрополита Инокентија, Ратарац је је означио његов говор на на првој служби и благодарењу у Саборној цркви после избора новог краља (Петра Карађорђевића), у којем је он, "пред лицем народа и правитељства", славио и величао "христољубиво војинство, што је уклонило тирјанина с лица земље. Ништа више противу Инокентија да не стоји, само та његова безбожна реч, изговорена у храму Божијем, чини га недостојним службе првосвештеничке..."

Посланик Алекса Ратарац, оптужио је митрополита Инокентија и за дело симоније (продаје свештеничких звања), глобљење општина и цркава, глобљење манастира, самовласно заузимање црквених добара...

13.04.2003. Глас јавности

9. Жена преча од Србије

Али пре и изнад свега, краљ Александар је био притворан

Краљ Александар Обреновић убијен је у својој двадесетседмој, а краљица Драга у својој тридесетдеветој години. За њих су многи рекли да су у потпуности заслужили своју трагичну судбину. Поред других, то је рекао и један од најреакционарних председника српске владе у доба Милана и Александра Обреновића, Владан Ђорђевић. По њему, краљ Александар је заслужио да се с њим уради оно што је урађено и да су официри, убивши њега и Драгу, тиме - "спасили отаџбину". Исказана су и мишљења, да краљ Александар "стаје пред историју као кривац над којим је револуција извршила пресуду целе земље".

После смрти, али и за живота, краљ Александар је називан "блесавком", "блесаном", "дегенериком", "глупандером", и тако даље. Говорено је за њега да је "саможивац најгоре врсте", "човек без душе". Последњи Обреновић на престолу Србије, међутим, није био "ни физички ни умно заостао човек, још мање абнормална личност, која је из патолошких разлога потпала под утицај Драге Машин", било је мишљење аустро-угарског посланика у Београду, Константина Думбе.

Као аутомат

Права оцена краља Александра била би, да се радило о једном природно обдареном младом човеку, брзог схватања, доброг памћења, и веома заинтересованом за литературу.

Сем што је био доброг, заправо одличног памћења, што је "умео самостално да расуђује", краљ Александар је био и врло вешт у придобијању људи до којих му је било стало.

Иако је био "брз на укидању устава" и "укидању политичких слобода свог народа", он ипак никад није престао да буде уставни владалац. Неуставно стање под њим трајало је само по неколико часова...

Неки аустро-угарски посланици у Београду, као Хенгемилер, на пример, износили су у својим извештајима Бечу, да у српског краља, као и у оца му, краља Милана, "има абнормалности у стању духа" и да његове одлуке "зависе више од његовог нервног система него од снаге његове воље и оцене..."

Већина личности које су имале прилике да ближе упознају краља Александра оцениле су га као човека у кога је тешко проникнути. На први поглед он је чинио утисак "скромна, срамежљива гимназисте". Према казивању Висариона Висарионовича Комарова, генерала у српској војсци, Пери Тодоровићу, краљ Александар је изгледао "као човек веома хладан, без икакве страсности и страсних заноса за чим било.

Његов говор, покрети, мисли, осећаји, све је то некако необично тихо, хладно, мирно, правилно, чисто бих рекао ово није жив човек, већ некакав необично вештачки аутомат који све ово врши". Страстан читалац новина, краљ Александар се и сам радо лађао пера, и писао за новине - да би одговорио онима који су нападали његов режим и њега лично (Јаши Продановићу, на пример, чија је бусија био лист "Одјек"). Своје (непотписане) чланке краљ Александар је штампао у "Малим новинама" Пере Тодоровића, који се после Тимочке буне (1883) био претворио у верног сарадника династије Обреновића.

Био је краљ Александар и добар говорник, истина не тако бриљантан као отац му. Умео је да општи са простим светом, и да га задобија за себе. Али пре и изнад свега, краљ Александар је био - притворан. Та црта запажена је код њега још у детињству, и тумачи се његовом жељом да се на тај начин заштити и од родитеља и од људи који су га окруживали, а према којима он није имао никаквих лепих осећања...

Притвореност треба да је временом постала друга природа краља Александра. А лаж - нужно оружје. Као пример његове притворености, неискрености и лицемерја, његови противници су годинама наводили случај са либералним политичарима, Авакумовићем и Рибарцем. Кад су они, после државног удара од 1. априла 1893. године (краљевог удара), на инсистирање "дворских радикала" изведени на суд, он је изјавио да је то на месту, да су они заслужили да их народ "камењем претрпа".

А кад их је, затим, из политичке рачунице, која му није била несвојствена, помиловао, и они дошли у његов кабинет да му се захвале, рекао им је да је он "вечно био противу њиховог стављања под суд, али да су то они пустолови радикални од њега тражили, а он није могао да се одупре, јер је Скупштина била на окупу".

Противници краља Александра наводили су и то, да се он, поготову кад би пао у јарост, и изгубио контролу над собом, простачкије изражавао него какав неотесани рабаџија. Из његових уста излетале су тада псовке и непристојни изрази као лава из живог вулкана... У таквом стању он није пазио ни како се изражава о појединим министрима, особито оним с којима се разишао. Јована Ристића назвао је тако "известелим државником", Стојана Рибарца "буџаклијом", Белимарковића, свог бившег намесника - "старом дркелом".

Спреман да увреди и строго казни људе који су га окруживали, краљ Александар је исто тако био спреман да те људе, и после свега - заспе највећом пажњом... То је утицало да се формира мишљење да се никад не зна како ће се завршити нечији сусрет са њим.

"Несрпство" краља

Неки противници краља Александра покушали су да докажу да он није био ни - Србин, будући да му је мајка, краљица Наталија, била Русиња, а отац, краљ Милан - Румун! На "несрпство" краља Александра, поред других, указивали су радикали (Јаша Томић, Стојан Протић), али и завереници из 1903. године, кад су се нашли окупљени у свом тајном удружењу Црна рука. По свој прилици, црнорукцима је ово требало, да би, и на тај начин, доказали да су они - као млади завереници - добро учинили што су Србију ослободили једног туђина, једне династије од које је српски народ пропиштао.

Као доказ да краљ Александар није био Србин, црнорукцима је послужио један чланак објављен у Паризу, 1. октобра 1899. године, а који се тичао краља Милана. Према том чланку у француским новинама, Милан је био син Марије Катарџи, кћери једног румунског мајора, и извесног Румуна по имену Разнован. Рођен је у време када је Марија Катарџи већ била давно престала "да живи са својим законитим мужем - Јевремом Обреновићем..."

14.04.2003. Глас јавности

10. Три или пет Обреновића

О Ђорђу Христићу се говорило као о последњем Обреновићу

Стојан Протић је мање-више писао у истом смислу, али са нешто више тачности. Своју серију написа Протић је објавио у "Самоуправи" (почев од броја 236, у 1904. години) под насловом - "Кузићима и Разновановићима". Већ у првом наставку, он је изнео, да "природа и неунакажена историја знају за три Обреновића владоца". Али да Србија, "благодарећи Блазнавцу Миливоју и по мало Јовану Ристићу" зна - за пет Обреновића... Последњи Обреновић био је - Ђорђе М. Христић.

Помињање Ђорђа М. Христића било је Протићу нарочито важно. Јер у то време се, заправо од самог преврата 1903. године, о Ђорђу Христићу непрестано и навелико говорило не само као о последњем Обреновићу него и као о претенденту на српски престо (у овом смислу писао је, у септембру 1903. године, и бечки лист "Дие Зеит").

Писање Протића

Дете рођено "у љубавној вези" Артемизе, супруге Милана Ф. Христића, и краља Милана, Ђорђе Христић (Пера Тодоровић га је у својим "Малим новинама" прекрстио у Обрена) имао је 16 година кад се о њему почело говорити као о "легалном претенденту" на српски престо. Његове готографије, слате из Румуније, биле су у један мах преплавиле градове у Србији, а особито Ниш. На полеђини неких од тих фотографија, растураних у Нишу, вођ антизавереничког покрета, капетан Милан Новаковић, својом руком је био написао: "Овоје прави и једини наследник српског престола". Дотичући се тога, Протић је у "Самоуправи" рекао:

"Кузићи и Разновановићи (по кнезу Кузи и Румуну Разновану) израдили су дописне карте с његовом сликом (сликом Ђорђа М. Христића) и шаљу их масама у Србији пишући на њима поздраве појединим личностима, препоручујући и свога клијента као Миланова сина и права Обреновића!

Колико су се срозали и на какве су ниске гране спали ови Кузићи и Разновановићи: да се стављају под скут једне Миланове љубавнице и да њу позивају за сведока да им је клијент прави Обреновић! Заборавили су бедници да људи знају, и да се то данас крити не може, да ни Милан и Александар нису Обреновићи, а камо ли да је и да може бити то Артемизин син, чак и кад би се могло узети да је Ђорђу отац покојни краљ Милан а не Милан Ф. Христић. У том случају он би био само једно ванбрачно дете као и претпостављени му отац, и амо један Разновановић као и тај тобожњи отац му".

Мада је Протић тврдио да власт у земљи није узнемирена што из иностранства стижу слике Ђорђа М. Христића, то ипак није било тако. Давало је то власти повода за забринутост и више него што је она то хтела да призна, а што се видело и из мера предузетих против двојице "Кузић-Разновановић" барјактара, Живојина Величковића и Саве Шибалића, и њихових листова - "Опозиције" и "Народног листа".

Да је било друкчије, извесно је да ни Протић своју серију у "Самоуправи" не би завршио следећом претњом: "Ми ћемо им сигурно поткратити рукаве не дирајући у праву, закониту слободу".

Супротно ономе што је, према француском листу, изнесено у органу Црне руке, "Пијемонту", да је мајка краља Милана била супруга Јеврема Обреновића, Протић је тачно навео, да је она била супруга сина Јеврема Обреновића, Милоша, капетана румунске војске. Али, рекао је Протић, с обзиром да је Милош Обреновић живео распојасано, и због неплаћених дугова допадао и тамнице у оковима, а уза све то био "и ноторно болестан човек од кога нема и не може бити здрава порода", Марија Катарци "била је жена код мужа без мужа. Упознала се с Разнованом кад јој је муж био у затвору... Да је била милосница кнеза Кузе, то је забележила већ и историја, јер је ту код њега и нађена кад су кнезу Кузи изнудили оставку на престо".

Из ових односа, како је Протић даље рекао, "постало је и родило се једно дете, које је послато у Париз на науку, и ту у школске књиге уписано као Емил Разнован..."

У Паризу, после убиства кнеза Михаила 1868. године у Кошутњаку, Емила Разнована, односно Милана Обреновића, пронашао је Миливоје Блазнавац и "огласио га за кнеза Србије".

Да би се доказало да је Емил Разнован доиста Милан Обреновић, изјавивши да је кнез Михаило, за време боравка у Паризу, 1876. године, представио Милана (наводног Емила Разнована) брату руског цара, великом кнезу Константину, као свог наследника...

То што је изјавио Владан Ђорђевић била је истина. Била је пуна истина. Она је била позната и краљу Александру Обреновићу. Међутим, краљу Александру биле су познате и приче које су шириле присталице династије Карађорђевића о несрпском пореклу његовог оца, краља Милана, још док је он био владар Србије. И из тог разлога, извесно, а и себе ради, он је 1900. године ангажовао једног новинара, Миливоја Ј. Маленића (Клајна, како се презивао пре него што је прешао у православље) да напише "биографску слику" о Обреновићима с посебним освртом на његовог деду, Милоша Јеврема Обреновића.

15.04.2003. Глас јавности

11. Негидовање присталица династије

Поводом Милановог крштења, кнез Милош је сиротињи поделио 100 дуката

Миланов кум био је - кнез Милош. "Имао сам премала брата Милана; имао сам узданицу сина Милан; ево ми Бог даде унука Обреновића: име му је Милан. Он ће књазу бити унук, и син и брат", треба да је кнез Милош рекао на крштењу.

Поводом Милановог крштења, кнез Милош је сиротињи поделио 100 дуката, а цркви Светог Спаса у Јашу једно звоно на којем је стајало: "У славу Божију, а за спомен рођења свога унука Милан приложи храму Св. Спаса ово звоно Милош Тодоровић Обреновић, Књаз Српски, 19. августа 1854. године". Свакој породици на својим добрима у Румунији кнез Милош је поклатио по дукат. Осим свега тога, он је подмирио дугове свог синовца у износу од 321 "цезарског здравог дуката".

Слабог здравља, како је речено и у књизи "Један Обреновић", Милош Јеврема Обреновић није доживео да види на престолу Србије ни свог сина Милана, а ни свог унука Александра, "личног владоца Србије". Умро је на рукама свог брата, кнеза Михаила, у "освиту Аранђеловог дана 1860".

Увреда народу

Протићева серија о Кузићима и Разновановићима изазвала је буру негидовања међу присталицама династије Обреновић, а и у једном делу штампе, оном који је подржавао блок незадовољника новим режимом у Србији. Протић, а и радикали у целини, оптужени су, да су објављивањем серије у "Самоуправи" о несрпском пореклу "последња два Обреновића" хтели "бацити неопростиву увреду у лице српском народу..."

Временом, тврдње о несрпском пореклу краља Милана и краља Александра пале су у заборав. Суд историје био је - да су све те тврдње биле само једна политичка удурма, произашла из потребе да се и на овај начин оправда масакр у двору 29. маја 1903. године и истовремено зада ударац противницима династије Карађорђевић.

Кад је у питању краљ Милан, много година по објављивању Протићеве серије, историчар Гргур Јакшић саопштио је да се о краљу Милану говорило само још као о - Анрију Катарци. Тако се, наиме сам краљ Милан представљао у иностранству, кад је хтео да сакрије свој идентитет. А. Катарци је било презиме његовог ујака (пуковника Катарци) с чијом је ћерком имао љубавну авантуру...

Имајући, извесно, у виду шта је све написано о краљу Милану (често с много злобе и мржње), Станислав Винавер је казао 1953. године, да краљ Милан заслужује "озбиљнији приступ", већ и због тога што је био "занимљив и психолошки" и што већ то захтева да се о њему пише са више "психолошких уплета и чипака".

Кад би се краљу Милану пришло са извесном психолошком гипкошћу, његов би лик, рекао је Винавер, "много добио у рељефу... Страсти су се стишале око његовог имена - сада смо у стању да поднесемо и целу истину о данима његовог живота. Та је истина не само политичка, него и психолошка. Људски лик, сем тога, дејствује убедљивије. Људски лик краља Милана дејствовао је на његове савременике демонском снагом која нам данас изгледа неразумљива, снагом коју треба објаснити..."

Један од разлога за склапање завере против краља Александра Обреновића, за његово убиство, била је његова женидба са Драгом Луњевица, удовицом инжењера Светозара Машина, снајом пуковника Александра Машина, под чијом је командом извршен преврат.

Та жена, очију крупних и трепавица дугих, колико привлачна толико и умна, била је за један добар део официјерског кора, и јавности (посебно за део београдске јавности склоном интригама) најгори могући избор за српску краљицу.

Према непрестано ширеним абровима, у Драги није било ничег доброг, ничег племенитог. Била је она достојна само презрења... Права правцата аспида, она је, како је нарочито истицано, гледала само своје интересе и интересе своје породице.

Ове и овакве рекла-казала приче прихватио је и француски писац Андре Баре. Он ће их поновити у својим текстовима и, уз друго рећи и то - да је Драги "краљевска круна помутила разум" и да је она само на једно мислила: "на који ће начин, користећи се упливом који је имала на младога краља, моћи Србију да преда деспотском бесу њенога брата Никодија Луњевице".

Краљица Драга, међутим, није ипак била таква каква је слика створена о њој. Била је она много друкчија. Пре свега била је то образована жена...

Родољуб Луњевица

Драга је била једно од шесторо деце Панте Луњевице, својевременог управника града Београда и начелника Шабачког округа. А њен деда, по оцу, био је Никола Милићевић-Луњевица, пребег из Херцеговине у Србију и учесник у оба српска устанка, 1804. и 1815. године. Под кнезом Милошем, који му је био ортак у трговини, он се поприлично заимао. Само дућани које је поседовао у Шапцу вредели су 1880. године око пет хиљада дуката...

Никола Луњевица важио је за великог родољуба. Међутим, то његово родољубље имало је једну "флеку" -... Из аустријских докумената, из времена Првог устанка под Карађорђејем, види се да је он био сарадник аустријске војне обавештајне службе, истина не тог формата којег је био на пример, један Иван Савић Југовић, секретар Правитељствујушег совјета, а после смрти Доситеја Обрадовића - министра просвете у Србији.

Кад је Драгин отац здравствено посрнуо (морао је бити лечен и у душевној болници), а затим и материјално, она се (као и сестра јој) морала удати за 15 година старијег човека од себе, за инжењера Светозара Машина, пореклом Чеха, алкохоличара и епилептичара.

Рано оставши удовица, Драга се вратила у своју породицу и са њом - сиротовала. Да би осигурала насушни хлеб, почела је преводити приче са француског и немачког језика и објављивати их у листу "Домаћица". Неке приче је и сама писала и потписивала их са - Рудничанка.

16.04.2003. Глас јавности

12. Краљица новинар и преводилац

Уистину тужна што други пут није могла да се уда за вољеног - повукла се у себе

Бистроумна, а уз то врло писмена, Драга је врло брзо постала тражена не само као преводилац, већ и као новинар. Лист који јој је широм отворио врата, и примио је за сталног члана редакције, био је орган либерала - "Застава".

М. Стојимировић-Јовановић каже за Драгу, да она "никакав рђав глас није уживала, нити се ма шта рђаво икада говорило о њој да би њени биографи могли од ње правити жену сумњивог морала. Напротив, Драга Машин је била радо примана и радо виђена београдска личност. Сем тога, породично осећање је у њој било врло јако: после смрти својих родитеља, она је била чак старешина породице, и то старешина који се родитељски стара о млађим сестрама и браћи".

Најбољи доказ, да је Драга као удовица "морала имати беспрекоран морал", Стојимировић види у томе, што ју је краљица Наталија, "позната по својој честитости", узела за своју "дворску госпођу".

Пре него што је постала "дворска госпођа", Драга је имала "сентименталну авантуру" са једним младим француским инжењером, који је радио на оријенталним железницама. Она је хтела и да се уда за њега. Али су се "испречили инжењерови родитељи", па је Драгином сну о поновној удаји брзо дошао крај.

Као дружбеници краљице Наталије, Драги се такође указала шанса да се уда за једног Француза, аристократу. Краљица Наталија је чак била обећала дати потребан мираз. Међутим, она се због нечега предомислила, па због тога до венчања није ни дошло.

Уистину утучена што ни други пут није могла да се уда за вољеног човека, Драга се повукла у себе, и то толико, да је на све који су с њом долазили у додир остављала утисак "горде и неприступачне жене".

Милутин Гарашинин је налазио да је Драга веома отмена и да одлично "допуњује" краљицу Наталију, чији је "тон био понекад фамилијаран, интиман". Отуда је Драга многим изгледала претенциозна, па је зато била и непопуларна. "Али је комично", каже Стојимировић-Јовановић, "да се баш из тога, из те непопуларности, рађала и мисао да је та хладна, одмерена, тактична, горда, стрпљива и памтљива дама - неваљала жена. Да је Драга волела да моралише и да педагогише, то је извесно: али јој је зато београдско друштво вратило лопту: тој жени, која је браћи и сестрама заменила и оца и мајку, тој моралисткињи, накачен је реп..."

Као педагог, Драга је наступила и према краљу Александру Обреновићу. И брзо је постала особа којој се он једино усуђивао да повери и изјада...

Краљици Наталији све ово, углавном, није било непознато, чак јој је то било и право, као што јој је било право кад је утврдила да између Драге и Александра постоји интимна веза... Толеришући ту везу, она је свима онима који су је упозоравали да би из тога могли да настану проблеми за њеног сина, одговарала увек на исти начин: "Српска посла! Краљ се забавља, а ви Срби испредате! То је пролазно".

Време је показало, међутим, да је краљица Наталија била у заблуди. Веза између Драге и Александра постала је трајна. Они су постали супружници...

Кад се проучи све оно што је рђаво речено и написано и о краљу Александру и о краљици, - ако би се све то прихватило и ако би све то било тачно - онда би испало да су они били некакав монстр-пар, зло спојено са злим.

Међу историчарима од имена и угледа који су допринели томе да повест о краљу Александру и краљици Драги испадне наопакија него што је била, и да у сваком случају буде таква да изазива и гнушање и презир, налази се и Слободан Јовановић.

У свом делу Влада Александра Обреновића, Јовановић је, поред осталог, заронио и у писма која је краљ Александар, сав обузет љубавном грозницом, писао миљеници свог срца - пре него што му је она постала супруга. И навео је, педантно, да је краљ Александар називао Драгу - "анђелом, лутком, белом птицом, ластом, алем-каменом, кокицом, срном, канарином", и тако даље.

Све ово Јовановићу као да је било потребно да би доказао да је љубав краља Александра према Драги била неприродна. "Човек без срца", на једној страни, у писмима Драги, на другој страни, краљ Александар се показује као "нежан до мекуштва и искрен до наивности". А то, по Јовановићу, није могло бити природно... Није могло бити природно да један млад човек падне у тој мери у вртлог страсти и у тој мери постане роб љубави према жени старијој од себе дванаест година, према "увелој лепотици и извежбаној милосници".

У састав тврдњи о "неприродности" љубави између краља Александра и Драге спадају и доказивања да у питању и није била никаква љубав, већ нешто сасвим друго... Цела веза треба да је била резултат Драгиног умећа да краља Александра "залуди". Као "велики психолог", она је наводно лако успела да уочи његове комплексе и да преко њих загосподари над њим... Једну чињеницу, међутим, мало ко и помиње да Драга није била иницијатор брака са краљем Александром, да се она опирала да с њим стане пред олтар...

Кобна у сваком случају, љубав између краља Александра и Драге треба да се зачала 1895. године у Бијарицу, у Француској. Краљ Александар је тада имао 19 година... Како изгледа, две године касније, у пролеће 1897. они су постали љубавни пар.

Што су се краљ Александар и Драга зближили, и потом узели, највише је наводно био крив - др Владан Ђорђевић, председник владе до веридбе, односно венчања. Никола Јовановић-Американац је после преврата изнео у листу ("Вечерње новости" број од 10. јула 1903. године) да је Ђорђевић био "прави и једини проводација Драги Машин за краља Александра..."

17.04.2003. Глас јавности

13. Поруче краља Милана из Беча

"То, што ти хоћеш да урадиш, води Србију правце у пропаст"

Марко Цинцар-Марковић, командант жандармерије у време кад је Владан Ђорђевић био председник владе, такође у "Вечерњим новостима" (број 195. из 1903. године) овако је, пак, описао Драгин "успон до части српске краљице":

Што је Драга постала краљица, има се захвалити свима онима, који је чешће по својим домовима и виноградима частише, гозбе у њену част приређиваше, под руку је водише, па чак јој и проводацисаше, чему сам ја вазда противан био...

Од намере да се ожени Драгом, краља Александра није могао да одврати ни његов отац, краљ Милан. Очајан што му је син изабрао за супругу "једну купљиву госпођу", краљ Милан је, из Беча, послао поруку у Београд, да би први поздравио ону владу која би краља Александра "протерала из земље после овако лакомисленог дела".

У овој писменој поруци, која је била права посланица за многе европске листове, краљ Милан је, поред наведеног, рекао:

"Ти треба да знаш, да то, што ти хоћеш да урадиш, води Србију правце у пропаст. Наша је династија издржала до сада многи ударац судбине, али овај би био тако судбоносан, да се од њега не би никад опоравила..."

На одлуку краља Александра да се ожени Драгом нису могла утицати ни дискретна, па чак ни директна упозорења да он узима за супругу жену која је у вишим београдским круговима била позната као "лака женска..."

О Драги као "лакој женски" говори у својим извештајима и аустро-угарски војни аташе, мајор Помијанковски. У извештају генералштабу у Бечу од 4. августа 1900. године, он каже да се Драга као удовица, и све док није постала дружбеница краљеве мајке, могла добити у постељу за новац и поклоне. Наводно, то су краљу Александру рекли у лице двојица министара, три генерала, први ађутант и шеф полиције, употребљавајући при том (за Драгу) и израз - дроља.

Благослов цркве

Краљев рођак, пуковник Александар Константиновић, командант коњице, треба да је краљу рекао, да је Драгу имао - за 10 динара!

Према Лазару Ст. Станојевићу, коначну одлуку да се ожени Драгом, краљ Александар је донео у јужнотиролском граду Мерану где је боравио од 3. новембра до 28. децембра 1899. године.

Тада је у Мерану боравила и Драга са сестром Христином (Драга је била смештена у вили Лаберс, а краљ Александар у дворцу Рамец).

Удаљеност између дворца и виле била је само неколико стотина корака...

У Мерану краљ Александар је по цео боговетни дан био забављан књигама. Њих је лично куповао у књижари Пецелбергер, углавном романе, научне књиге и речнике. Једном је једну од купљених књига, међутим, бацио у камин - зато што је у њој прво наишао на слику једног људског костура...

Увече, чим би се смркло, краљ Александар је одлазио у вилу Лаберс и ту најчешће остајао до сванућа. "Стражу" му је чувао ађутант Леонидас Соларевић, потпуковник по чину, који ће бити један од виновника његове смрти, 29. маја 1903. године...

Неких шест месеци по повратку из Мерана, 8. јула 1900. године, кад се у Србији нису налазили ни краљ Милан ни председник владе Владан Ђорђевић, краљ Александар је објавио своју веридбу са Драгом. А одмах затим, 23. јула исте године, стао је с њом пред олтар.

Благослов за женидбу дао је старешина Цркве у Србији, митрополит Инокентије, и тиме "пружио доказ", како је писао и "Народни лист", да му је "пречи интерес лични од интереса цркве и отаџбине".

Остваривши што је хтео, што му је била жарка жеља, краљ Александар се осећао као најсрећнији човек на свету. Дан венчања био је за њега међутим, и дан - политичког тријумфа. Венчањем он је ставио пред свршен чин све оне који његову женидбу са Драгом нису одобравали, који су радили на томе да му заручница буде једна немачка принцеза из кнежевске куће Шаумбург-Липе. А то су били не само краљ Милан, већ и министар спољних послова Аустро-Угарске, гроф Голуховски (по својој функцији, као царски министар, задужен за надзор над Србијом), па и цареви Аустрије и Немачке, Франц Јозеф и Вилхелм 2.

Тријумф краља Александра био је, ипак, све пре само не то. Показало се то убрзо... У земљи се формирало мишљење да је венчањем са Драгом краљ Александар сам пружио доказ да му је "једна жена - и то каква жена! - преча од Србије. И другим владоцима дешавало се да се заљубе у неприлику, али они су или своју љубав угушили или су сишли с престола. Александар није учинио ни једно ни друго, него је ради задовољења љубавне ћуди изазвао једну од најтежих криза у нашем државном животу..."

Милан у Букурешту

Непосредно после венчања, краљ Александар је забранио повратак у земљу краљу Милану, а такође и својој мајци - краљици Наталији.

Против краља Милана, ако би силом покушао да пређе границу, краљ Александар је био спреман да употреби и силу... О томе сведочи шифровано наређење министра унутрашњих послова Лазе Поповића од 15. септембра 1900. године упућено окружним начелницима...

"Бивши краљ Милан", речено је, поред осталог, у том наређењу, "дошао је синоћ у Букурешт, не зна се каквим послом и којим намерама. Ако би он хтео да пређе у Србију јавно или тајно, наређује вам се, да се сместа чим наиђе на обалу или се иначе где нађе у Србији одведе од стране власти у начелство или у среску канцеларију, и ту чува под најјачом и најстрожијом стражом. Том приликом објаснићете му да се тако поступа по наређењу владе зато што је дошао у Србију без одобрења Његовог Величанства Краља, а и у интересу његове личне безбедности да не би од народа био нападнут.

18.04.2003. Глас јавности

14. Русија је прихватила брак

Да цар руски није пристао да је венча са краљем Александром, Драга никад не би постала владарка Србије

На случај, да он не би хтео сам да следује позиву, употребите силу..."

Владан Ђорђевић је у више махова покушао да докаже, да до брака између краља Александра и, Драге, ипак и упркос свему, не би дошло, да није било - Русије. "Да цар руски није пристао да је венча са краљем Александром, Драга никад не би постала владарка Србије..."

Тврди се, међутим, да је Русија, и пре него што се краљ Александар верио са Драгом (21. јула 1900. године), преко свог посланика у Београду покушала да се приближи Драги, "као новом фактору у политичком животу Србије и личности способној да одлучно утиче на краља Александра". Посланик је добио инструкције да са Драгом ступи у најтешњи контакт и у њој нађе "свог верног помоћника, јер она жели зближење са Русијом".

Била руски агент

Да ли ово значи да је Драга, већ у то време (с почетка 1901. године) била ухваћена у мрежу руске тајне полиције, каквих претпоставки има, не би се могло поуздано рећи. Поуздано се може казати пак, да се тих дана тајна царска полиција била практично уселила у српски краљевски двор... Пуковник Грабов, шеф царске руске полиције за Балкан, чак је од краља Александра био и финансиран - да би преко мреже својих људи бринуо о његовој сигурности.

Владан Ђорђевић је изнео да му је краљ Милан рекао, да је Драга била "прост руски агент".

Повезаност Драге са Русима треба да датира од 1899. године. А њена прва веза био је, наводно, војни аташе Русије у Београду, Таубе...

Мада несклон поклањању вере тврђењима Владана Ђорђевића, податак о Драги као руском шпијуну прихватио је и Слободан Јовановић. Он је прихватио и нека казивања краљице Наталије у том смислу.

Јовановић је написао: "Руси који редовним дипломатским путем нису могли Милану ништа, узели су најзад да га руше помоћу милоснице његовог сина". А Александар, "који није ни слутио о Драгиним односима са руском дипломатијом, примао је као њене личне и сасвим искрене савете оно што му је она, научена Русима, говорила..."

За љубав Русије, заправо, да би удовољила жељама Русије, Драга треба да се, кад је постало сасвим извесно да не може имати породе, изјави приправном да са краљем Александром усвоји најстаријег сина Петра Карађорђевића, Ђорђа, и прогласи га за наследника престола.

Вести о овоме објављене су и у српској штампи - седам година по преврату. Извор ове информације био је француски новинар Жан де Бонфон. У свом матичном листу "Журнал" у Паризу, он је наступио са тврђењем, да би се династије Обреновић и Карађорђевић спојиле, само да није "било злочина од 29. маја 1903. године". Основа за ово тврђење била му је једно писмо краљице Драге, упућено "извесној личности у Русији", у којем је поред осталог речено:

"Врло мало познајемо онога, кога усвајамо. Пошаљите ми његову фотографију. Реците ми да је нежан, да је добар, да је племенит и ја сам готова да га волим као да је наше крви..."

Да је Драга заиста написала ово писмо и послала га у Русију - лако је могућно. Није извесно, међутим, да је она стварно и искрено желела да један Карађорђевић постане наследник краља из династије Обреновић. Можда се у целом случају радило о њеном маневру... Јер, одмах после њене лажне трудноће (трудноћа је званично објављена у августу 1900. године) Русија је поставила питање престолонаслеђа у Србији. Истина, уз ограду да се причека две до три године и види хоће ли српска краљица имати деце. Не буде ли их дотле добила, имало се прићи усвајању престолонаследника...

У српској јавности, у ово исто време, био се пронео глас да је питање престолонаслеђа већ решено, да је краљ Александар за свог наследника изабрао краљичиног млађег брата, Никодија Луњевицу. Краљ је ове гласове демантовао, али их није сузбио. Они су продужили да колају Србијом и да, нарочито у официрском кору, изазивају немир и незадовољство.

Милутин Д. Лазаревић, генералштабни пуковник у пензији, саопштио је јавности 1926. године да се по касарнама "са званичне стране" агитовало да официри Никодија Луњевицу "предусрећу као каквог принца".

Милорад А. Јовановић (син Алексе Јовановића, председника свадбеног министарства) не пориче то што је изнео пуковник Лазаревић, али истиче да је министар унутрашњих послова Веља Тодоровић "строга поверљивим расписом" (29. априла 1903. године) затражио од подручних органа власти да најстрожије казне сваког оног који протура глас да ће Никодије Луњевица бити проглашен за престолонаследника...

Сукоб круна-народ

После изјаве краља Александра да није никад намеравао да Никодија усвоји и наименује за престолонаследника, радикал-самосталац, адвокат Љуба Живковић, рекао је у народној скупштини за ту краљеву изјаву, да је њом "с народне душе" скинут велики терет. Јер, народ није изгубио у тој мери осећање о свом достојанству да би могао примити прокламовање таквога престолонаследника са одобравањем... Једнострана радња владаочева у том питању изазвала би отворени конфликт између круне и народа..."

19.04.2003. Глас јавности

15. Никодије Луњевица престолонаследник

Краљ намеравао да Драгиног брата прихвати за наследника

Управо ове последње речи у говору Љубе Живковића биле су за краља Александра озбиљно упозорење, али и потврда да је добро урадио што је демантовао гласове да је икад намеравао да Никодија прогласи за свог наследника. Да ли је, међутим, говорио истину - питање је. Према неким аустро-угарским документима, краљ Александар је заиста мислио да Никодија Луњевицу прихвати за свог наследника...

У аустријским документима се каже и то да је "сасвим извесно" да је међу хартијама краља Александра, одмах после преврата, пронађен нацрт прокламације о проглашењу Никодија за наследника престола, с многим коректурама које је својом руком извршила краљица Драга. И затим, да је Никодије, управо пред преврат, говорио својим пријатељима о предстојећем проглашењу за престолонаследника, тражећи од њих да га подрже кад до тога дође.

Декларацију о проглашењу Никодија Луњевице за престолонаследника, краљ Александар је наводно, намеравао да објави још 11.9.1901. године. Али, од тога је одустао због противљења Русије.

План о протеривању

Русији је свако пре одговарао него Никодије Луњевица. А пре свих, кнез Мирко, син кнеза Николе. За Русију су, исто тако, у обзир долазило да владари Србије буду зетови црногорског кнеза - Петар Карађорђевић и кнез од Лајтенберга.

Тврди се да је из Петрограда поручено краљу Александру да ће бити примљен на царском двору, као што му је и обећано, али само под условом да претходно одреди себи наследника. Ако не прихвати ни кнеза Мирка, ни кнеза од Лајтенберга, ни Петра Карађорђевића, онда нека се одлучи за сина Петра Карађорђевића, који има 16 година и који је "одвећ млад да би Александар имао разлога да се од њега боји".

Кад се дешавало све ово везано за питање престолонаслеђа, од краља Александра потекао је глас да он намерава да се разведе од Драге. То је он дао до знања и Живојину Мишићу, онда пуковнику и једном од својих ађутаната - почетком априла 1903. године, дакле, пред преврат од 29. маја. Рекао је он тада Мишићу да "буде на опрези на целој својој територији" и да "ускоро очекује важан догађај". Тај важан догађај требало је да буде, како је Мишић касније чуо, "упућивање краљице Драге у пратњи генерала Цинцар-Марковића негде у бању на страни, с тим да се више и не врати у Србију..."

О одлуци краља Александра да краљицу Драгу, упућивањем у једну бању у иностранству, практично протера из Србије, има података и у забелешкама Марије, супруге генерала Цинцар-Марковића.

Према тим забелешкама, краљица Драга је била пристала да отпутује у иностранство, а пошто је дворски лекар, Н. Хаџи-Николић, рођак генерала Цинцар-Марковића, успео да је као акушер убеди да се лечењем у одређеној бањи у иностранству може оспособити за рађање.

Било је испланирано да краљица Драга крене на пут 5. јуна 1903. године, у пратњи генерала Цинцар-Марковића. Тог истог дана, када је требало да краљица Драга отпутује, било је предвиђено да се објави већ припремљена прокламација о забрани њеног повратка у земљу...

С обзиром на склоност краља Александра да мења једном донесене одлуке, генерал Цинцар-Марковић је у свом плану предвидео да се краљ Александар, привремено, стави под "нарочиту оружану присмотру". Па, ако би он одустао од растајања од краљице и развода брака, да се принуди да абдицира. Велика Народна скупштина имала је, затим, да донесе коначну одлуку о његовој судбини.

Велика Народна скупштина требало је да донесе одлуку и о новом владару Србије. У обзир је, по тврђењу супруге генерала Цинцар-Марковића, долазило више кандидата: енглески војвода од Конаута, руски велики кнез Константин, дански принц Леополд и син Петра Карађорђевића, Ђорђе.

Једно од обележја владавине краља Александра после женидбе са Драгом Луњевица био је прогон официра, присталица краља Милана, а затим сарадња са радикалима.

Такорећи одмах после венчања, на краљеву личну иницијативу, донесене су две уредбе које су се тичале војске. Једна се односила на команду активне војске, а друга на употребу војне оружане силе.

Опасне уредбе

Обе уредбе биле су уперене против краља Милана. Најважнија је била прва уредба. По њој, команда активне војске, на чијем је челу, од њеног оснивања, стајао краљ Милан престала је да буде независна. Она је стављена "непосредно под министра војног". Из ње је, истовремено, издвојен генералштаб и такође стављен "под министарство војно". За команданта тако организоване активне војске наименован је генерал Михаило Срећковић, кога је краљ Милан својевремено пензионисао - због неспособности.

Пре него што су ове уредбе и обнародоване, започела је чистка у официрском кору. Ко год је важио за приврженика краља Милана, тај је био, по кратком поступку, проглашен за непријатеља владара и његове супруге. Од шест активних генерала, четворица су, на пример, одстрањена из војске и силом пензионисана.

А ко год је од официра, без обзира на чин, послат у пензију, тај је био изложен шиканама сваке врсте. Било је издато и наређење да са пензионисаним официрима не сме ступати у разговор ни по којој основи ниједно активно војно лице. И поздрављање је било забрањено.

Резултат свих ових мера био је - да је у официрском кору букнуло незадовољство. Незадовољне су биле и оне војне старешине које су иначе биле одане краљу Александру. О томе је, преко својих доушника у официрском кору, био информисан и аустро-угарски војни аташе у Београду. По његовој оцени, услед свега тога, српска војска је била "у целини деморалисана", деморалисана у толикој мери да се може рећи "да Србија у ствари и нема више војске".

20.04.2003. Глас јавности

16. Понижавање официра и војске

Краљ није пазио на то шта за којег официра каже, ни пред ким

На стални раст незадовољства међу официрима, својим неодмереним изјавама утицао је и сам краљ Александар. Он није пазио на то ни шта за којег официра каже, ни пред ким. Прочуло се, такође, да је рекао генералу Срећковићу, да се сваки српски официр "може купити за банку..."

Навикнути од краља Милана на сасвим друкчији третман, официри су, у овим околностима, могли само да плачу над својом судбином или, пак, да се, као што је то и чинио добар део њих, односе упадљиво уздржано и према краљу Александру и према краљици Драги. Временом, међутим, официри су почели дизати главу - у првом реду они који су убрајани у миљенике краља Милана. Поред осталог они су били актери лепљења плаката по зидовима кућа у близини двора, којима се народ позивао на побуну (плакате су штампане, како је установљено, у Картографском институту министарства војске). Један пуковник из средине ових официра био је аутор писама у којима се краљу Александру претило убиством...

Пакт с радикалима

Друго обележје владавине краља Александра после женидбе, како је већ речено, било је ступање двора у сарадњу са радикалима...

Већ у јулу 1900. године (24. јула) помиловани су сви радикали који су били осуђени на дугогодишњу робију после атентата на краља Милана, на Ивањдан 1899. године. Према вестима раширеним из двора, помиловање радикалских првака уследило је на особито заузимање краљице Драге.

Помиловани радикали стигли су у Београд бродом "Делиград", и били су дочекани од велике масе света. Адвокат Љуба Живковић, један од осуђених радикала у Ивањданском процесу (и једно време потом вођа Самосталне странке), отпоздрављајући народу, скинуо је капу и, да поновимо, узвикнуо из свег гласа: "Живео краљ Александар! Живела краљица Драга!"

Без обзира на рачунице краља Александра и каљице Драге, стоји као чињеница да је пуштање радикала на слободу било весник једне нове либералније политичке климе у Србији. У земљи се одједном тада почело лакше да дише. Политички живот добио је нове импулсе, а круну тог новог стања представљао је споразум (склопљен на иницијативу краља Александра) између радикала и напредњака (који су између себе водили крваве борбе пуних 20 година) о формирању заједничке владе.

Главна питање које је нова влада имала да реши - било је доношење новог устава. Тај нови устав требало је да замени устав из 1869. године. Он је и донесен. Био је то Априлски устав. У споразуму са радикалима и напредњацима краљ Александар га је октроисао (даровао) 6. априла 1901. године. Мешавина устава из 1869, устава из 1888. и једног напредњачког нацрта устава из 1896. године, нови устав имао је неколико новина: уведен је дводоми систем (деоба законодавног тела на Скупштину и Сенат), повећан је бирачки цензус, предвиђена установа квалификованих посланика, укинута установа Велике народне скупштине.

Радикалским дисидентима, самосталцима, и либералима - нови устав није никако одговарао. Они су истицали да је устав донесен на неуставни начин и да се њиме није добила права скупштинска већина, него једна већина удешена према краљевим жељама и потребама.

У дебати о новом уставу, вођеној у Народној скупштини, нарочито запажено било је иступање Милована Миловановића. На седници од 14. октобра 1901. године, он је изјавио да је нови, октроисани устав - прогресиван акт. Не бежећи од тога, како је истакао, да се тај акт може оквалификовати и као државни удар, он је рекао да државних удара има и да их је било по свим земљама. Има и добрих, а и има и рђавих... "Ја примам са свим, да је и ово, што је свршено 6. априла ове године, била једна врста државног удара. Али молим вас, као што је ово била једна врста државног удара и Устав из 1888. био је, ако се ставимо на строго уставно становиште, једна врста државног удара..."

Што је Милован Миловановић (Балачко, какав је надимак имао) овако и на овај начин бранио октроисани устав, није, у ствари, било ништа необично. Пре свега зато што је и он сам учествовао у раду на тексту овог устава, а затим што је у то време стајао у великој милости краља Александра.

Уходио Милана

Он је био један од првих радикала који је краљу Александру честитао женидбу -и за то био награђен наименовањем за министра народне привреде, у јануару 1901. године, а пре тога наименовањем за посланика Србије у Букурешту (са главним задатком да у Румунији организује стално праћење краља Милана. Краљ Александар је од Миловановића чак тражио да га обавештава у које ресторане краљ Милан залази, с ким ручава и с ким вечерава...)

Попут Миловановића, и Никола Пашић, и радикали око њега, бранили су октроисани устав. Они су устали у његову одбрану, и пре него што је он проглашен. Њихов лист "Законитост", у броју 177. од 21. марта 1901. године истицао је да је питање октроисаног устава у суштини од споредне важности, да је "то питање које сама историја и дотадашња уставна борба решава политички". И, сем тога, да нови устав, мада није "савршенство своје врсте", ипак "јаче гарантује народу права, но што су досад била гарантована, и зајемчава да се неће у Србији понављати оно што се догађало у скорој и ранијој прошлости".

Осим "Законитости" Пашићевих радикала, позитивно, заправо најпохвалније, о новом уставу писале су "Мале новине" Пере Тодоровића, лист који је био у потпуној служби Александра Обреновића.

21.04.2003. Глас јавности

17. Крваве демонстрације

Краљица наредила да се 23. 3. 1903. у Београду "пуца у месо"

Лично краљ Александар изјавио је о уставу који је открио, да је он њиме хтео да ојача краљевску власт, а утицај законодавних тела довољно обезбеди. "Ја желим", посебно је краљ Александар нагласио, "лојални уставни систем, који није истоветан са строго парламентарним системом".

За дводомни систем (Скупштина и Сенат), који је успостављен открићем уставом, како је већ поменуто, он је, пак, рекао, да је заведен да би се законодавно тело сачувало од потпуне потчињености краљевој власти, а, с друге стране, да би се избегло да "не настане некаква неограничена парламентарна владавина и да се краљевска власт не забаци".

Свађе око устава

Тамо од јесени 1902. године, управо из круга људи око краља Александра, чули су се гласови да би толико хваљени открићени устав требало модификовати, извршити његову ревизију и, пре свега, укинути Сенат.

Влада која је тада била на власти, влада генерала Цинцар-Марковића (шеснаеста влада по реду под краљем Александром Обреновићем), чак је ревизију устава прогласила за свој најпрешњији задатак.

Према краљу Александру, толико толерантни Никола Пашић (од Ивањданског атентата, односно осуде због наводног учешћа у његовој припреми и помиловања, потом) био је први међу виђеним политичарима који је устао против ревизије открићеног устава. У листу "Уставна Србија", који је био покренуо са Ацом Станојевићем, поред осталог он је рекао - да "Устав од 6. априла још није сасвим уведен у живот, те се нема никаква довољна искуства о доброту и погрешности појединих његових одредби, или њиме створених установа..."

Изјашњавајући се против ревизије устава, Пашић је имао пред очима, пре свега интересе Радикалне странке, а у бити - интересе целог народа. Јер, Устав из 1901. године је био, упркос свим манама и недостацима, ипак знатно бољи него Устав из 1869. године, и што је било најважније - гарантовао је грађанима Србије веће политичке слободе.

Супротстављајући се ревизији устава, Пашић, међутим, није устао и против владе, која је ревизију тражила. У њу није уопште дирао, свакако и зато што је добро знао да она ради само оно што јој нареди краљ Александар, а коме је он, својевремено, после Ивањдана, најсвечаније обећао да му неће никад правити никакве тешкоће...

Жешћи противници ревизије открићеног устава од Пашића били су самостални радикали (самосталци) - они који су у своје време најоштрије нападали тај исти устав. За њих је и сама влада, која је покренула питање ревизије устава, влада генерала Цинцар-Марковића, била неприхватљива. Већ у њеном образовању они су видели акт насиља.

"Нека се", писао је "Одјек", орган самосталаца, "Цинцар-Марковић не ослања на многе примере некажњеног насртања на један народ и уставне тековине... Једног дана, када се понос народни прене, кад се страх умртви, кад јавни морал добије јака поткрепљења, кад се прегажени закон узбуди, кад се укинути устав подигне, могу, тај погажени закон и тај укинути устав, да затраже задовољења и да страховито ударе на своје крвнике... Сваком насиљу мора доћи крвав крај, а пре, а после!"

Била је то отворена претња влади, а у првом реду краљу Александру. Али, краљ се на њу није освртао. Наставио је по свом. Њега нису могле зауставити ни демонстрације до којих је дошло 23. марта 1903. године и током којих су четворица демонстраната остала на месту мртва, док је више њих било, које тешко, а које лакше рањено.

Отварање ватре на демонстранте, наводно је захтевала и краљица Драга... Док се генерал Цинцар-Марковић телефоном из двора договарао са управником града о мерама које би требало предузети против демонстраната, краљица Драга је пришла апарату и разјарено довикнула шефу полиције "Пуцајте у месо!" То тврди у својим забелешкама супруга генерала Цинцар-Марковића, а према казивању свог мужа, истичући да је на то њен супруг "готово отргнуо" слушалицу из краљичиних руку и "оштро" је опоменуо: "Величанство, овде није Ваше место, а најмање можете мимо одговорног министра давати ма какве налоге подручним ми органима".

"Крваве демонстрације", како је мартовске демонстрације називао и аустро-угарски војни аташе, учврстиле су краља Александра у уверењу да је хитно потребно да промени устав и да са једном јаком војном владом успостави ред и мир у земљи. Владимиру Јовановићу је он наводно рекао, одмах после демонстрација, да ако треба, за одбрану престола "да одлете пет-десет хиљада глава, нека одлете!"

Државни удар

Другог дана по демонстрацијама, краљ Александар је извршио државни удар, један својеврстан државни удар. Посебном прокламацијом обуставио је важност Устава од 6. априла 1901. године, распустио Народну скупштину и Сенат, укинуо све главне законе, поред осталих и Закон о штампи. У овој прокламацији он је рекао, да се "као носилац таковске заставе и српске народне мисли", на то одлучио да би "отаџбини повратио ред, слогу, сталност и снагу".

Баш како је рекао при обустављању важности Устава од 6. априла 1901. године - да устав укида "на кратко време, и до даље своје наредбе", краљ Александар је и поступио - кад су прошла два следећа дана. Управо извршени државни удар он је анулирао и путем једне прокламације вратио на снагу суспендовани устав. И, затим, наредио да се за 19. мај 1903. године закажу општи избори, који су, кад су одржани испали тако како је он и желео. За посланике су изабрани само они кандидати који су њему лично били по вољи...

22.04.2003. Глас јавности

18. Окретање према Русији

Попут Милоша, и Александар је бежао од лажљиве Аустрије

Одлучујући се за женидбу са Драгом Луњевицом, односно Машин, краљ Александар је био начисто с тим, да ће за непријатеља добити властитог оца, а с њим и Аустрију. Али, решен да и тај ризик прими на себе, он је мислио да ће, управо због тога, наићи на отворене вратнице код званичне Русије.

Русија је одувек била веома заинтересована да краља Александра отргне од оца... Одређену улогу у свему томе треба да је имала и сама краљица Драга, која је, како гласи једна изјава краљице Наталије, "била управљена из руског посланства".

Најтачнији би био закључак да је краљ Александар, не само на наговор Драге, већ пре свега из сопствене иницијативе - а да би за свој брак осигурао подршку Петрограда - пристао на руске предлоге да промени своју политику у земљи, у првом реду да промени своје држање према радикалима, који су важали као странка у свему наклоњена Русији. Његов једини услов за сарадњу са Русима био је да му руски цар буде венчани кум...

У сваком случају, окретање краља Александра према Русији била је неоспорна чињеница. И то је било друго окретање једног Обреновића према Русији. Први Обреновић који је закључио да се Србија ничему добром не може надати од Аустрије и да јој се, с тога, ваља оријентисати према Русији, био је Милош Обреновић. На овај начин, Милош је ударио сасвим другим правцем од оног којим је био кренуо Карађорђе Петровић, којим ће, затим, наставити његов син, кнез Александар Карађорђевић, аустрофил, у мери управо недопустивој.

Разуме се, услови у којима се краљ Александар одлучио да се окрене Русији били су сасвим друкчији од оних у време кнеза Милоша. А и разлози су били друге врсте...

По оцени Слободана Јовановића, краљ Александар је своју русофилску политику "основао на личним и сродничким везама са својим кумом руским царем, иако такве везе нису у савременој дипломатији значиле скоро ништа".

Овде и у овом погледу Слободан Јовановић је био у праву. Званична Русија није уистину полагала много на те "сродничке везе" са Александром. Један од разлога што је тако било, било је велико неповерење у краља Александра. И, сем тога, што је држање Русије према српском краљу било условљено односом Русије према Аустро-Угарској. Русија је зазирала у то време од Двојне монархије, и то у оној истој мери у којој је ова зазирала од ње.

Из речених разлога, али пре свега због њених односа са Аустријом, Русија није јавно давала неки особити значај оријентацији краља Александра према њој. Чак је настојала да умањи значај свега тога. Њени представници трудили су се у свакој прилици да увере владе Аустро-Угарске да нови курс краља Александра у спољној политици није ништа друго до покушај да се успоставе они односи између Србије и Русије који су раније постојали, док их није пореметио краљ Милан.

Као посебан разлог што се краљ Александар окренуо према Русији могло би се узети његово уверење да је Беч "охладнео" према њему. То његово уверење темељило се на реалним основама. Беч је уистину, одједном захладнео према краљу Александру, сматрајући да је он погазио своју реч да ће се оженити принцем Александром од Шаумбург-Липе, а за шта су се били заложили и аустро-угарска влада и лично цар Франц Јозеф.

Шта је Беч мислио о краљу Александру, посебно кад је он похрлио да се баци у наручје Русије, видело се из бечке штампе, која је непрестано писала против српског двора и његове проруске политике. Познати бечки лист "Неуе Фреие Прессе", на пример, у броју од 11. фебруара 1903. године, писао је, опомињући - претећи, да је развој "европских прилика показао као кобну заблуду онај правац којим је пошао краљ Александар..."

Добар део информација које су користили бечки листови у својим нападима на краља Александра (и краљицу Драгу) стизао је из Београда - од бројних и добро плаћених аустријских доушника.

Доушници су нарочито велику пажњу посвећивали везама двора са руским послаником Чариковим, који се сваки час појављивао или у кабинету краља Александра или, пак, у салону краљице Драге...

Како је све дојављивано Бечу, руски посланик на српском двору понашао се као у свом дому. Био је упућен у сва главна питања и унутрашње и спољне политике.

Према Слободану Јовановићу, положај краља Александра у то време био је врло тежак. У сваком погледу... "Ма колико заљубљен у Драгу, он је, после њене лажне трудноће, увиђао да су он и она, и цела династија с њима, пали врло ниско. Потпуно лишени личног угледа, Александар и Драга морали су позајмљивати угледа од руског цара, - и у властитој земљи владати помоћу руског кредита. Отуда очајничко Александрово запомагање да руски цар прими што пре њега и Драгу. Цар, међутим, примио је бугарског кнеза, примио је црногорског кнеза, али за српског краља, који му је исто тако био одан, није налази времена..."

У ситуацији у којој се налазио, краљу Александру је био остало, после свега, само да чека и да се нада да ће и он са Драгом бити позван да посети Русију. И да пази да ништа не уради што би тај позив могло осујетити.

Чекање на позив из Русије претворило се у међувремену у праву вечност... Уместо позива да посети царски двор, краљ Александар је добијао само обећања, празна обећања. Та игра потрајала је све док се краљ Милан, сто одсто привржен Аустрији, налазио у животу - и само из страха од његовог повратка у Србију.

23.04.2003. Глас јавности

19. Москва неће Српског краља

Све је чинио да га царска Русија позове у званичну посету

А кад је краљ Милан умро, у јануару 1901. године у Бечу, ни та игра више није била потребна званичној Русији. Како се на више места наводи, избегавању царског двора да прими краља Александра и краљицу Драгу треба да су много допринеле кћери црногорског краља Николе, велике руске кнегиње Милица и Стана...

Мада је тако стајало са посетом краља Александра и краљице Драге Русији, све до почетка октобра 1902. године на српском двору се веровало да ће до позива у Русију ипак доћи. А тада је краља Александра издало стрпљење. Свега му је било доста, свих лажних обећања... Божо Маршићанин, управник Београда, забележио је у својим сећањима, под датумом 4. октобар 1902. године:

"Краљ је љут што су сва саопштења, како приватна тако и она која му је г. Чариков (руски посланик у Београду), о његовој посети у Русију, чинио, показала најзад лажљива. Последњи пут краљу је јављено да ће ова посета бити месеца септембра, у Ливадији, где се царски пар налазио, па ево, и тај је рок прошао а од посете није било ништа! Г. Чариков је ишао у Ниш да обавести Краља, како је у овај мах поменута посета изостала због нервозе од које пати царица.

Али после одлагања ове посете у четири маха, који је тај који би и даље веровао у њено остварење? Краљу су, поред осталог, већ била позната интригирања на царском двору противу његове посете, па није хтео више да чује ни о каквим објашњењима, нити да се завањава новим обећањима и новим надама, које ће на крају имати исте резултате".

По Маршићанину, "непријатељи краља Александра погодили су, да од посете Њихових Величанства неће бити ништа, и ако су толика саопштења, па чак и службена, противно тврдила". Све ово није било "само чудновато", него је то била и - "фаталност, то и ништа друго".

Има основе да се верује да је краљ Александар почетком 1902. године први пут сасвим озбиљно посумњао у искреност званичне Русије према себи. На то упућује и акција коју је он повео преко стубаца блиског му листа "Београдске новине". Ради се о објављивању серије критичких чланака о држању Русије према Србији још од времена царице Катарине II. Кад су ови чланци почели излазити, за примером "Београдских новина" (и без интервенције краља Александра) пошли су многи други листови. Неки листови, при том, позивали су Србе "који умеју да мисле", да провере да ли је уопште оправдано поклањати веру Русима.

У исти мах кад се овако почело писати против Русије, краљ Александар се јавно, чак демонстративно, стао сретати са људима за које се знало у јавности да су аустрофили и да одржавају везе са Бечом. Тим људима, од којих су неки били и плаћени аустријски агенти, он је давао до знања да је незадовољан руском политиком, посебно због настојања Русије да црногорског принца Мирка наметне за престолонаследника Србије.

У неколико махова краљ Александар је изјављивао и то, да је, после свега, решио да на Русе више не рачуна и да убудуће неће гледати у Петроград, него само у Беч. Овим изјавама, међутим, Беч није био расположен да поверује. У престоници Двојне монархије закључено је да се иза свих тих краљевих изјава крије само жеља да он са краљицом Драгом буде примљен на аустријском двору...

У склопу својих настојања да буде (поново) прихваћено од Беча, краљ Александар је посетио манастир Крушедол, у којем су почивале мошти краља Милана. Ту се поклонило сенима свог оца, али не толико из поштовања према преминулом родитељу, колико да се додвори цару Францу Јозефу.

Тајна дипломатија

Поле посете Крушедолу, краљ Александар је интензивирао своје напоре да се натура Аустрији. Мало - мало па је слао у Беч своје тајне изасланике с порукама да је чврсто решио да се врати на политику свог оца. Чак је поручивао да је спреман да у свако доба закључи са Аустро-Угарском војни и царински савез и да, уопште узев, Србију доведе у онакав однос са Хабсбуршком монархијом у каквом су Баварска и Саксонска стајале са немачком царевином.

Овим је краљ Александар нудио Аустрији више него што је то својевремено учинио краљ Милан толико познатом Тајном конвенцијом из 1881. године, за коју је управо он, Александар, кад му је дошло до руку (1. априла 1893. године), рекао да представља - акт издаје земље (Краља Александра треба да је тада посебно иритирао члан IV тајне конвенције, којом је Србији наметнута обавеза да "без претходног споразума са Аустро-Угарском неће преговарати ни закључивати политички уговор с другом, којом владом").

Међу личностима с чијом је помоћи краљ Александар рачунао да ће моћи да се направи аранжман са Бечом налазили су се, поред других, његов бивши министар Вукашин Петровић, и извесни Хајнрих Винер, један врло проблематични пословни човек из Будимпеште.

Охола Аустрија

У Вукашина Петровића краљ Александар је полагао особито велике наде. Прво, што је Петровић био грамзива особа, за новац спреман све да учини, и друго, што је, као дугогодишњи аустријски агент, имао јаке везе у министарству спољних послова у Бечу.

Петровић је требало, почетком марта 1903. године, да обезбеди и пријем специјалног краљевог изасланика Андре Ђорђевића код министра спољних послова Аустро-Угарске грофа Голуховског. Али од тога није испало ништа. Надмени Аустро-Пољак није прихватио Петровићев предлог у том смислу. Рекао је да би краљ Александар, ако већ нешто жели од Монархије, требало да то среди са послаником Аустро-Угарске у Београду, Константином Думбом.

24.04.2003. Глас јавности

20. Поверљиви човек Беча

Двострука игра краљевог дипломате Вукашина Петровића

Гроф Голуховски је поступио овако што је био убеђен да краљ Александар не жели да се приближи Бечу из неког "дубљег политичког сазнања и уверења, него из увређеног поноса" - што је руски двор избегао да га прими заједно са краљицом Драгом.

Иако му је, уистину, било веома стало до тога да Србија што тешње буде везана за Беч, гроф Голуховски је, осим свега, сматрао, да не сме допустити да краљ Александар стекне уверење да само од његове воље зависи какви ће односи бити између Беча и Београда.

Посебан разлог што се гроф Голуховски држао "хладно и закопчано" према иницијативи краља Александра, биле су, без сумње, информације да је у Београду склопљена завера и да, отуд, престо последњег Обреновића није више сигуран...

Аустрија и пучисти

Прве информације у овом смислу, о постојању завере у Београду, министар Голуховски је по свој прилици добио управо од Вукашина Петровића, у кога је краљ Александар полагао толике наде да ће му помоћи у сређивању односа са Двојном монархијом. Кад је краљ Александар поверио Петровићу тај задатак, он је већ увелико био повезан са завереницима... "Поверљив човек Аустрије", каже и Милош Богичевић, "Петровић је имао задатак да обезбеди прећутно сагласност Аустрије са акцијом завереника у Београду, и тако спречи њену војну интервенцију у Србији".

Главна Петровићева веза у Бечу био је шеф обавештајне службе (Информационог бироа) министарства спољних послова Аустро-Угарске, Хајнрих Милер фон Гораја. С њим је он довео у везу и личног представника Петра Карађорђевића у Бечу, Јашу Ненадовића.

Вође завере

Опкољавање двора, затим упад официра - јуришника у конак и, на крају, убиство краљице Драге и краља Александра у праскозорје 29. маја 1903. године, све је то урађено по плану који је сачинио пуковник Александар Машин. И - под његовом командом...

Син лекара досељеника из Чешке, и брат првог мужа Драге Луњевице, Машин је био спреман официр и један од најобразованијих у тадашњој српској војсци. По манирима пре је личио на дипломату него на официра. Био је почасни ађутант краља Александра и дуго времена његов миљеник. Чешће него многи други високи официри позиван је за краљевску трпезу, обично на вечеру, и остајао у друштву краља дуго у ноћ, играјући с њим билијар. Краљ му је из милоште дао надимак Машко, а кад га је помињао пред другима, говорио је за њега - "Мој Машко".

У немилост код краља Александра Машин је пао изненада, у јесен 1900. године, у часу кад се налазио на дужности начелника главног генералштаба. По мишљењу војводе Живојина Мишића, за то је био крив генерал Цинцар-Марковић. Он је саопштио краљу Александру да је Машин, кад се повео разговор о краљевој женидби са Драгом Луњевицом, оштро критиковао своју бившу снаху што је "залудела младог краља и навела га да је узме за жену..."

Мада се генерал Цинцар-Марковић понео доушнички и у сваком случају некоректно, с обзиром да се радило о обичном разговору међу добрим познаницима, Машин од тога није правио питање, тако да је изгледало да је у потпуности прешао преко тога. Међутим, није тако било... У ноћи кад су убијени краљ Александар и краљица Драга, убијен је и генерал Цинцар-Марковић. Како је већ речено - по Машиновом наређењу.

Као припадник главног завереничког одбора (комитета, како је тај одбор још назван) Машин је у зиму 1902-1903. године боравио у Петрограду, у Русији. Да би отклонио сваку сумњу због свог доласка у Русију и истовремено дао доказа да је заборавио на све што се десило (да он ништа не замера ни краљу Александру ни генералу Цинцар-Марковићу) он је упутио писмо у Београд (генералу Цинцар-Марковићу) у којем је молио да буде враћен у војску и унапређен у чин генерала, уз обећање да ће "опет постати онај стари Машко".

Није сасвим сигурно, али није ни искључено, да је Машин отпутовао у Русију по договору са послаником Русије у Београду, Чариковим, који је, супротно тврђењима радикалске "Самоуправе" после преврата, био повезан са неким завереницима и знао шта они спремају, мада не и за који дан. Удовица генерала Цинцар-Марковића каже у својим сећањима да се руски посланик залагао за то да се покрет официра искористи "у сврхе руске политике" и да је, због тога предлагао да се "да обећање моралне потпоре око промене режима и свргнућа династије Обреновића".

Фатални човек

Све што је изнела удовица генерала Цинцар-Марковића у својим сећањима о повезаности завереника са представницима Русије, и посебно што је рекла за Машина, све то није лишено одређене тенденције - због доказаног аустрофилства њеног супруга и због чињенице да је Машин био виновник његове смрти.

Оптуживан да је и "фантоман, то јест фаталан човек", Машин је после преврата постао поново начелник генералштаба. У тој функцији он је најактивније учествовао у гушењу побуне официра и подофицира у Нишу и Крагујевцу.

За цео свет у Србији, Машин је после преврата важио за главну личност међу завереницима у војсци. У то је био уверен и Никола Пашић.

25.04.2003. Глас јавности

21. Српска војска гора од Бугарске

Крајем 1906. имала је свега 85.000 пушака, а бугарска - 248.000

У то, али и вољу Машинovu да среди стање у војсци, сузбије разједињеност у официрском кору. Из тог разлога, вођа радикала је организовао у свом стану сусрет између Машина и војводе Живојина Мишића, који је тада у јавности држан за присталицу старог режима и због тога био одстрањен из војске, пензионисан пре времена у чину пуковника.

Узајамно се уважавајући, Мишић и Машин су се брзо споразумели у погледу тога што би ваљало хитно учинити да се поправи ситуација у официрском кору и војсци уопште, а што је било најглавније, да се престане са продубљивањем јаза између официра-завереника и официра антизавереника.

У овом погледу, Машинова гледања на војску (као "главног представника државне моћи" и као "стожера безбедности државе") била су истоветна са гледањима младих официра - непосредних извршилаца пуча и потоњих чланова Црне руке.

Мањак униформи

Према подацима које је Машин изнео у елаборату, српска војска је, крајем 1906. године, имала свега 85 хиљада пушака, а Бугарска - 248 хиљада! Српска војска није имала чак ни довољно униформи, а камоли довољно инжењеријске спреме и средстава везе. Услови за обуку војске били су крајње лоши. Недостајале су и касарне, па је један део војске морао стално биваковати под шаторима.

Сем пуковника Машина, вођству завере, њеном војном језгру, припадали су још и генерал Јован Атанацковић (кога је краљ Александар једном назвао "бабом у мундиру"), затим пуковници, односно потпуковници Петар Мишић, Леонидас Соларевић, Дамјан Поповић, Ђока Михаиловић, Стеван Илић и мајор Лука Лазаревић.

По мишљењу аустро-угарског посланика, "духовне вође" преврата били су генерал Атанацковић и пуковник Петар Мишић. Једно име, међутим, посланик двојне монархије пропустио је да помене - име Дамњана Поповића...

Првобитно, Поповић је био одређен да руководи акцијом напада на двор. Међутим, кад је пала коначна одлука да се то уради, он се налазио у Пироту и није га смео напустити, да не би навукао сумњу на себе и тако компромитовао цео подухват.

Управо пред преврат, на Поповића је пала сумња да припада завери. И, да се усудио да допутује у Београд - био би ухапшен. О томе се с краљем договорио управник Београда, Божо Маршићанин.

Поповићев недолазак у Београд, објашњен је и друкчије. Поред осталог његовом наводном неспремношћу да ишта ризикује. Чак је речено да је он од свега за заверу учинио само то што је "нешто динамита" послао у Београд. У Пироту, у утврђењима, како је још казано, остао је "у намери да се иза њих заклони, ако би 'велико дело' остало осујећено..."

Мада је стигао у Београд после свршеног чина, у рано јутро 29. маја 1903. године, Поповић је наступио врло ауторитативно. Он треба да је одмах узео сву власт у своје руке. По Крсти Цицварићу, он је постао - диктатор...

Као један од главних вођа завере, Поповић је предводио изасланство које је, одмах после преврата, отпутовало у Женеvu, Петру Карађорђевићу у сусрет.

Неоспорног умећа да се наметне, и јаке енергије уз то, Поповић је после 29. маја 1903. године постао нека врста државног канцелара. У много случајева његова реч била је чак старија од владаочеве...

Скоро све до свог пензионисања (тобож по "личном радољубивом пристанку", како је гласило званично саопштење), а у ствари да би се задовољила влада Енглеске, Поповић је, малтене, свуда био присутан. Није се знало "да ли је више министар-председник, или министар војни, или командант активне војске, или управник вароши Београда, или председник вишег војног суда, или шеф тајне полиције, или митрополит, или командант Дунавске дивизије".

Овог мишљења било је и посланство Аустро-Угарске у Београду. Из извештаја које је оно слало у Беч (посланик за себе, а војни аташе за себе) све је то више него видљиво.

Неодлучни Петар

У извештајима аустро-угарског посланства Поповић је означен и као сива еминенција на двору. Истицано је да он има толики утицај, да се краљ Петар не усуђује ништа да предузме без његовог "амина".

Што је Поповићу успело да се наметне краљу Петру у тој мери, у којој се био наметнуо, било је више разлога...

Краљ Петар је, поготову у првим месецима своје владавине, показивао велику неодлучност кад је требало нешто решити, заузети став по неком питању. Таквим својим држањем он је потврђивао речи Пере Тодоровића, да је краљ Александар Обреновић био "дете по младости", краљ Петар пак "дете по старости", а да "по средини стоји Србија и плаче".

Главни, заправо најглавнији разлог што се краљ Петар толико дао упливисати од Дамњана Поповића треба да је била његова писмена изјава - да ће по доласку на престо Србије заверенике "третирати привилеговано" и у сваком погледу излазити им у сусрет. У тој изјави, коју је Поповић наводно "измамио" од краља Петра у Женеви, и чувао код себе као највећу вредност, стајало је, према аустријским сазнањима, поред осталог следеће:

"Ја, Петар Карађорђевић, кунем се својом чашћу, да, док на престолу Србије будем ја и моји потомци, завереници и њихови потомци не само да неће бити судски гоњени, већ да ће им напротив у земљи бити осигурани највиши положаји".

Осим што је прихватио све Поповићеве предлоге краљ Петар га је богато и награђивао, иако је сам кубурио с новцем и морао да моли аустро-угарског посланика у Београду да му издејствује зајам у Бечу.

26.04.2003. Глас јавности

22. За Србију најбоља је диктатура

То је тврдио један од духовних вођа завереника Петар Мишић

Заверенички попа", какав је надимак добио после преврата, Поповић као да је био уверен да ће вечно имати и силу и моћ. Тиме се може објаснити његово дуго опирање да буде пензионисан. Нарочито му је тешко пало што је био принуђен да се одвоји од своје униформе... Утеха му је, међутим, била, што му је пензионисање донело читав иметак и што је, поврх богате и пребогате отпремнине, добио могућност да као заступник француских фабрика, код којих су купљени топови за српску војску, оствари један велики приход - равно 300 хиљада динара.

Поповићево туговање за униформом потрајало је све до балканских ратова. А тада му се дала прилика да је поново обуче. Реактивиран је, али се у овим ратовима није прославио. Као командант Јадранских, односно Приморских трупа, у ноћи 26/27. јануара (8/9 фебруара) 1913. године, предузео је веома слабо припремљени напад на Брдицу код Скадра и доживео потпун неуспех. Због великог броја погинулих у овом нападу нашао се на жестоком удару целокупне штампе у Србији. Оптуживан је као главни кривац за погибију око две хиљаде војника из седам батаљона Дринске дивизије II позива и из три батаљона I позива.

Трупе којима је Поповић командовао биле су упућене као помоћ црногорској војсци. То је урађено на заузимање Николе Пашића. Он од тога није хтео да одустане упркос ултимативном захтеву посланика Велике Британије да Србија сместа прекине опсаду Скадра и уопште повуче своје трупе из Албаније. Одбијајући да се повинује том ултиматуму (иза кога су стајале и владе Француске, Немачке, Италије и Аустро-Угарске) Пашић је рекао - да рат са Турском још није завршен, а да је Србија обавезна да помаже Црној Гори. Опоменут да Србија хрли опасности да због тога изгуби симпатије Енглеске, Пашић је одговорио: "Жалим, јер су нам енглеске симпатије необично драге, али нам је још дража част, која нам налаже да у критичном тренутку не издамо нашег савезника..."

Уз Дамњана Поповића, Александра Машина, генерала Атанацковића и друге, један од стубова војног вођства завере (један од "духовних вођа" завере) био је Петар Мишић.

Војник по струци и миљеник Обреновића, он је 29. мај 1903. дочекао у чину потпуковника. Каријериста, по некима, уживао је велики углед међу официрима. И важио је за неоспоран ауторитет по свим војним питањима. Одлучно је познавао и стратегију и тактику. Био је натпросечног општег образовања. По познавању историје, на пример, могао се мерити са сваким професором универзитета...

Тукао га је, иначе, глас, да је - окорела прзница и поврх тога - властољубив преко сваке мере. Куражност му је била једна од главних особина. Али исто тако и безобзирност. "Кад год може, он гази", говорило се за њега, "али пред јачим неће да пузи, већ се енергично и одважно одупире притиску".

Како се понашао према свима, тако се, наводно, понашао и према краљу Александру Обреновићу... За заверу, Мишић треба да се определио пре свега зато што је сматрао да је диктатура најбољи режим за Србију, а да се она најпре може остварити револуцијом (био један од оних вођа завере који су после 29. маја предлагали да се формира војна влада).

Као професор Војне академије, он је и у својим предавањима "испољевао склоност ка револуцији", говорећи својим слушаоцима: "Револуција кад победи, богато награђује!" Како је Крста Цицварић писао 1911. године, у војничкој олигархији насталој после 29. маја 1903. године, Мишић је "играо једну од главних улога". Из тог времена запамћен је по томе што је био спреман да учини све за пријатеља, а непријатеље да "крвнички гази". По његовим упутствима и наредбама, у војсци је уведен "један страшан период судске инквизиције какав није запамћен у историји српске војске..."

Као и Дамњан Поповић (Велики Дача), и Петар Мишић је после преврата могао да бира на коју ће дужност. Изабрао је дужност старешине општег одељења у министарству војном и на тај начин постао за све официре личност број 1.

Док се налазио на овом положају, и млади завереници, официри - јуришници на двор - "гледали су у њега као у бога". Али то није потрајало дуго. Временом су се млади завереници одбили од Мишића, а и он од њих, а када буде основана Црна рука, они ће постати крвни непријатељи. Повод за међусобну борбу до истраге дао је Мишић. Онда када је у парламенту, као народни посланик, подигао својеврсну оптужбу против Црне руке... Тада је он, од црнорукаца и њихових пријатеља, проглашен за најбескарактернијег Србина свих времена.

29.04.2003. Глас јавности

23. Енглеског принца за Српског краља

Пучисти из 1903. су хтели 1909. да свргну и Карађорђевиће

Да би му што више убили углед, црнорукци су покушали да омаловаже и његову улогу у самом преврату 1903. године. Наступили су са тврдњом да није на време стигао са својом јединицом пред двор, да се био толико уплашио да је од капетана Драгутина Димитријевића Аписа тражио да се одустане од завере, јер не жели "да цабе губи главу".

После солунског процеса, 1917. године, и Мишићеве улоге у њему (био је председник судског већа) црнорукци и њихови пријатељи нису могли да нађу довољно ружних речи за свог некадашњег саборца и једног од својих вођа у завери. Мајор Радоје Јанковић, црнорукац, овако је, на пример, писао о Мишићу:

"Црно, овчарско лице једног Куцовлаха, узане очи и испале јагодице једног Бугарина, надутост једног Черкеза, он је као неко далеко потомство Пазван - Оглуа. Његов поглед је злбан, осмех злурад, осветољубив и разједајући. Израз једног звера, који не напада с лица, већ преза из мрака. Једна оваплоћена хијена..."

Да би истакли "зверски карактер" Мишића, неки црнорукци, као Милутин Лазаревић, тврдили су да је он - кад му је речено да су мртви краљ Александар и краљица Драга, отрчао до њихових лешева "и режећи као пас, пуцао у њихова тела".

Казано је за Мишића и то да је из конака, по убиству краља Александра и краљице Драге, "украо - пуну чизму дуката..." Највећи део ових оптужби против Мишића био је израз љутње на њега, окривљавање без стварних доказа. То се тицало и тврдњи да он у завери није имао никакву значајнију улогу. Било је обратно, међутим. Својом оштроумношћу, енергијом и одлучношћу, он је у многоме допринео да завера успе. Француз Андре Бар није погрешно када је написао да се Мишић посебно истакао међу завереницима.

По пензионисању, 1906. године, на захтев Енглеске, Петар Мишић се упустио у политику. Заборачи о је у радикалско коло и на листи Радикалне странке Николе Пашића изабран је за посланика у Неготинском округу. Као посланик у Народној скупштини, пао је у очи војним занимљивим говорима, увек се залажући за интересе војске (кад су вођене дебате о војном буџету).

У Скупштини, Мишић је дизао на ноге све посланике у својим оштрим нападима на противнике преврата од 29. маја 1903. године, доказујући да је преврат био револуција и да војска, извршивши га, није тиме починила издајство према владару, већ да је "учинила најбоље могуће дело за отаџбину".

Као посланик, Мишић је посебно скренуо пажњу на себе на тајној седници Народне скупштине одржаној 15. децембра 1908. године. Тада је он поставио таква питања у вези са наоружањем војске, да министар војни, Степа Степановић, није на њих уопште могао да одговори. Нека од тих питања тицала су се јавашлука у војсци, таквих неправилности, да су народни посланици били запрепашћени, а Степа Степановић, после свега, био принуђен да поднесе оставку...

Имајући и овај случај у виду, Крста Цицварић је у листу "Ново време" ("слободоумном органу јавног мишљења") написао, да је "Мишић као посланик, један од ретких часних изузетака у нашем савременом парламентарном животу, да је светао изузетак". И да је "један од оних веома малобројних људи у Србији који су успели да очувају своју моралну чистоту у морално најкаљавијем месту у нашем друштву - у тзв. Народној скупштини".

Незадовољан стањем у војсци, и држањем краља Петра посебно, Мишић је 1909. године био један од оних завереника из 1903. године, који су се изјаснили за свргавање династије Карађорђевића са престола Србије и довођење за владара једног енглеског принца.

2. Првобитни циљ завере - одстрањење краљице Драге с двора

Првобитан циљ завере било је одстрањење краљице Драге с двора. Само то. Против краља Александра (и према аустријским документима) у први мах није ништа планирано. Тек касније, такорећи у претпоследњем часу, решено је да се завером обухвати и краљ Александар - и то на захтев Петра Карађорђевића, односно његовог представника у Бечу Јаше Ненадовића, који је био у сталној вези са завереницима у Београду.

Идеја да се краљица Драга уклони с двора једном за увек родила се непосредно после смрти краља Милана. У кругу официера којем су припадали генерал Јова Атанацковић, пуковници Александар Машин и Леонидас Соларевић, потпуковници Дамњан Поповић и Ђока Михајловић. Међутим, према твђењу Јована Авакумовића, који је за заверу задобијен тек у септембру 1902. године (кад и чувени београдски гаван Хаџи-Тома, адвокат Аца Новаковић, Драгомир Рајевић и Коста Јездић), до првог разговора о уклањању каљице Драге из двора треба да је дошло знатно раније - у ноћи између 11. и 12. јула 1900. године.

Тај разговор вођен је у самом двору, у ађутантској соби, и у њему су, сем њега, Авакумовића, учествовали још и генерал Василије Мостић, генерал Цинцар-Марковић, Лаза Лазаревић, пуковник Леонидас Соларевић и потпуковник Дамњан Поповић, у том часу ађутант краља Александра. Повод за овај разговор била је порука краља Милана генералу Мостићу, да затражи од Авакумовића да по сваку цену спречи женидбу краља Александра са Драгом Луњевицом, односно Машин.

30.04.2003. Глас јавности

24. Ковање завере и врбовање официра

Сваки завереник имао је задатак да придобије 10 нових присташа

Унапред пристајем и одобравам да г. Авакумовић ту женидбу спречи", речено је наводно у тој поруци, "или узимањем оставке од краља Александра, или, најпосле, ако не може бити другојачије, ма и одузимањем живота краљу Александру..."

Што се краљ Милан обратио са овом поруком генералу Мостићу, а не самом Авакумовићу, било је, на неки начин, разумљиво. Мостић је био један од љубимаца краља Милана и, сем тога, он је био тај који је краља Милана позвао у земљу, да би спречио венчање свог сина. У позиву краљу Милану да хитно дође у Србију, Мостић је истакао да је цела војска спремна да му помогне - што је била истина.

Скоро све више војне старешине биле су присталице краља Милана и биле су спремне да све учине за њега. јер, ако ико, а оно их је он засипао пажњом - док се налазио на челу активне војске. Он их је "одликовао и награђивао сваком приликом", каже и Љубомир Каљевић. "Они су били његови мезимци у свим политичким менама, па и у онима у којима су цивилни службеници кињени и гоњени..."

Милан неће у Србију

Осим генерала Мостића, краљу Милану треба да је уручио позив да се врати у земљу и генерал Цинцар-Марковић, тврди у својим сећањима његова удовица. Према њеним забелешкама, генерал Цинцар-Марковић био је уверен да ће краљ Милан "због судбоносних догађаја" одмах дојурити у Београд и због тога је чак одредио и место на обали Дунава, где је требало да га сачека пуковник Љ. Лешјанин. Али краљ Милан је одбио да дође у Србију. Одговорио је, наводно: "Кад српском народу конвенира једна неваљалица за краљицу, шта је потребна моја интервенција".

Противан женидби краља Александра с Драгом, генерал Цинцар-Марковић (према даљем казивању његове удовице) покушао је да наговори митрополита Инокентија да се и он успротиви "непримереном браку". Али овај није пристао да ишта слично учини, сматрајући да је све "готово", јер се краљ Александар и Драга "толико воле, као голуб и голулица, а уз то се и руски цар примио за кума..."

Одбијање краља Милана да дође у Србију и спречи венчање краља Александра и Драге, а затим изненадна смрт краља Милана у Бечу, учинили су да официри, управо они који су дуго били најближи краљу Александру (Атанацковић, Соларевић, Дамњан Поповић и други) реше да се организују и силом оружја "ослободе Србију недостојне краљице".

У први мах, организација је у свему имала десет чланова - један од њих био је потпуковник Стеван Илић, командант VI пешадијског пука у Београду. Тих десет чланова били су и остали вођство завере, главни заверенички одбор, односно комитет, како се све каже у извештају аустро-угарског посланика од 26. априла 1904. године.

Већ на првом састанку било је одлучено, да сваки члан главног одбора задобије за заверу по 10 официра, од којих би се, потом, имао да организује пододбор, као извршни орган вођства завере. Исто тако је одлучено, да сваки новозаврбовани официр прими на себе да за заверу задобије 10 нових чланова.

Страх од освете

Било је, осим свега, договорено, да вођство завере, у сагласности са пододбором изради план за одстрањење краљице Драге из двора. Али само за одстрањење, у чему су имали обавезу да учествују сви припадници завере. Са задобијањем официра за заверу, међутим, није ишло тако једноставно, ни тако лако како се мислило да ће бити - упркос општој мржњи официра према краљици Драги (Кад је дошао час преврата, завери треба да су припадала у свему 102 официра). Једни су сматрали да је то неспојиво са официрском чашћу, а други су хтели да сачекају најављени краљичин порођај...

Рачунајући с тим да до порођаја неће уопште доћи, вођство завере је наставило са врбовањем официра стрпљиво чекајући да сваком у земљи буде јасно да је у питању лажна трудноћа. Кад је, напослетку, и званично саопштено да се не очекује порођај краљице, приступање официра завери нагло је убрзано. Али пораст броја завереника ипак није био такав да би се вођство завере смело одлучити на планирану акцију... На оклевање вођства завере да изврши што је било намеравано, утицао је и страх да би краљ Александар, који је "страшно волео" Драгу, могао да због ње - изврши самоубиство. Исто тако јак страх постојао је од краљеве освете - у случају да намеравана акција успе као и у случају да не успе.

На убиство и уопште неку меру против самог краља Александра, у прво време није се уопште мислило.

Генчићева улога

Временом, вођство завере је успело да окупи око себе не 100, како се све тврди, већ близу 200 официра, у Београду у првом реду, али и у унутрашњости, у Нишу и у неким другим градовима. И тада, кад се дотле стигло, пала је одлука да се у заверу укључе и неке политичке личности. То је урађено и из тог разлога што се мислило да би оне, у случају потребе, могле да буду искоришћене за интервенцију код краља Александра - ако би се он решио да после протеривања краљице Драге с двора "почини какву глупост" или ако би му пало на памет да се освети официрима-завереницима...

По предлогу генерала Атанацковића, у вођству завере, у главни заверенички одбор, акцептиран је, прво, Ђорђе Генчић, министар полиције краља Александра - у време Ивањданског атентата 1899. године.

За Генчића је било знано да је велики приврженик краља Милана и, у исти мах, огорчени противник краљице Драге. Знано се такође да је врло вешт човек, да има јаке везе са другим политичарима и јавним личностима у Београду и да би много могао учинити да завера успе.

25. Атентат само на краљицу

Завереници су 1902. планирали да у инсценираном атентату убију само Драгу, а да Александру поштеде живот

До првог састанка вођства завере и Генчића треба да је дошло, према аустријским документима, 14. септембра 1902. године, у стану мајора Луке Лазаревића.

Нека два месеца после Генчића, уочи Божића, 24. децембра 1902. године, у главни заверенички одбор акцептиран је потпуковник Петар Мишић, који ће се једног дана испилити у најнепомирљивијег противника официра - извршилаца преврата, кад они буду основали своју тајну организацију, Црну руку. Њега је у заверу увео мајор Лука Лазаревић. А то се десило упркос Мишићевим вишеструким изјавама, да је боље да на престолу Србије буде "једно говно од Обреновића него једна карађорђевићевска циганска скитница".

Обоје или ништа

По прикључењу завери, Мишић је заузео сасвим други став. Сад је говорио потпуно друкчије... Треба да је био први који је изјавио да не треба много размишљати о томе шта да се ради с краљем и краљицом. Једноставно, треба обоје убити...

Тако као Мишић нису мислили сви чланови главног одбора, а ни сви чланови пододбора у Београду. Један добар део припадника и главног одбора и пододбора, као потпуковник Боривоје Драгашевић, није био ни за какве мере према краљу Александру, већ само за одвајање краљице од њега. Дошло је дотле, да је на састанку главног завереничког одбора, одржаног 30. јуна 1903. године, више чланова изјавило (како се наводи у извештају аустро-угарског посланика) да нипошто неће узети учешћа у свргавању с престола краља Александра, али да ником неће ни одати да се тако што спрема. Своју изјаву они су и потписали, уз напомену да својим друговима-завереницима "дају право" да их стрељају у случају да прекрше дату реч.

Кад је Мишић предложио да се убију и краљ и краљица, већ је био готов план како да се изврши уклањање краљице Драге (план је био завршен још у септембру 1902. године, пред акцептирање Ђорђа Генчића у главни заверенички одбор). По том плану, требало је да се приликом једне свечаности инсценира атентат на краља Александра... Тобожњи атентатор имао је да запуца из револвера у правцу краља, али да пуца тако високо да га не погоди.

Одмах затим је једна група одабраних официра имала да притрчи краљу Александру и краљици Драги, образује круг око њих, а једна друга да опколи "атентатора", тобож га ухапси и потом на улици омогући му да се склони у сигурност. У општој гужви, група официра чији је задатак био да створи круг око краља и краљице, требало је да одвоји краљицу од краља, одведе је до припремљених кола и одвезе, на крају, на обалу Саве, тамо стрпа у чамац и на сред реке баци у воду...

С овим планом Генчић није био потпуно сагласан. Он је предложио да краљицу Драгу, чим тобожњи атентатор отвори ватру у правцу краља, зграбе лица у цивилу и спроведу је у његов виноград. Краљу је пак требало да буде саопштено да је атентат организован само због краљице...

Нешто касније, а после сусрета са представником Петра Карађорђевића код аустријске владе у Бечу (Јашом Ненадовићем), на састанку главног завереничког одбора од 10. октобра 1902. године, Генчић је изјавио (по договору са Ненадовићем) да план по којем је требало уклонити само краљицу Драгу - није добар. С обзиромна то да краљ исувише воли краљицу, рекао је Генчић, он не би никако пристао да се ни за тренутак одвоји од ње. Ако би краљица била убијена, и он би извршио самоубиство...

По Генчићевим речима, за решење целог питања постојале су само две могућности: или да се од свега дигну руке или пак да се заједно уклоне и краљ и краљица. У овом другом случају, краљ би се могао приморати да абдицира, силом отера с престола или једноставно убије заједно с краљицом. Против ових двеју последњих комбинација изјаснили су се, уз друге, пуковници Машин и Соларевић, и потпуковник Стеван Илић. Полазећи од тога да Обреновићи имају велике заслуге у Србији, и да су у војсци популарни, они су изразили мишљење да би ипак од свега било најбоље да се не предузима ништа, свеједно што ће "једна курва остати да седи на српском престолу".

Све до 14. јануара 1903. године, дискутовало се о томе шта да се предузме. А тада је пао предлог да се "нико не убија", већ да се краљ и краљица само приморају да сиђу с престола и напусте Србију. Како се многи чланови главног завереничког одбора ни с тим нису сложили, цело питање стављено је на дневни ред још једном, 30. јануара 1903. године - и тада је већином гласова усвојен првобитни предлог да се краљ и краљица само протерају из земље.

Лицитирање круном

По доношењу ове одлуке, у главном завереничком одбору поставило се питање ко треба да буде нови владар Србије. То питање поставио је први Ђорђе Генчић, за кога се данас зна да је, у међувремену, српску краљевску круну нудио како једном немачком принцу тако и једном руском кнезу... Пре него што се ишта предузме против краља Александра и краљице Драге, а последњи је час да се нешто учини, рекао је Генчић, мора се знати кога треба да извиче за владара...

04.05.2003. Глас јавности

26. Улога Ђорђа Генчића у завери

Мајор Лазаревић хтео црногорског принца на челу Србије

Генерал Атанацковић, Александар Машин, Леонидас Соларевић, Драгомир Рајовић и неки други чланови главног завереничког одбора изјаснили су се за избор једног страног принца за краља Србије. Отац мајора Луке Лазаревића, у чијој је кући одржан овај састанак, као и сви састанци потом, изјавио је да Србија има заслужну династију Карађорђевића и да нема никакве потребе да се на престо доводи нова династија.

Насупрот свом оцу, мајор Лука Лазаревић био је за то да владар Србије буде црногорски принц Мирко, већ и зато што је он женидбом постао рођак Обреновића, а и зато што је, преко свог оца, био у сродству са три угледне европске династије. За принца Мирка био је и Дамњан Поповић. Како је, међутим, већина ипак била за Петра Карађорђевића, то је он, на крају састанка, и прихваћен као кандидат за краља Србије.

Одлука о убиству

Да би о томе обавестио представника Петра Карађорђевића, Јашу Ненадовића, Генчић је хитно отпутовао у Беч. А кад се вратио с пута, на изненађење већине чланова главног завереничког одбора, он је одједном затражио да се измени одлука по којој су краљ Александар и краљица Драга требало да буду само протерани из Србије. Затражио је да се они - убију. Како је објаснио, то и није била толико његова жеља, колико захтев кандидата за новог краља, Петра Карађорђевића...

Према изјави Јаше Ненадовића Милошу Богићевићу, краљ Петар треба да је тада изјавио, "да он неће ступити на престо Србије, све док је и један Обреновић у животу..."

У расправи која је настала после Генчићевог саопштења, најгласнији су били пуковници Машин и Соларевић. Они су се најенергичније успротивили предлогу да се краљ Александар и краљица Драга лише живота. Али, кад се опет једном приступило гласању, остали су у мањини. Већина је била за убиство краља Александра и краљице Драге.

И Машин и Соларевић повиновали су се овој одлуци. Машин је чак пристао да заједно са Дамњаном Поповићем и Петром Мишићем изради план убиства...

По том плану било је предвиђено да се убиство краља Александра и краљице Драге изврши на Цвети, у калемегданској тврђави. Извршилац је требало да буде Петар Мишић са својим пуком... Један официр, који је уживао краљево поверење, у одређеном тренутку требало је да приђе краљу Александру и саопшти му да му прети опасност од атентата и препоручи му да се под заштитом Мишића, заједно са краљицом, склони у зграду генералштаба на Калемегдану, где би, потом, убиство било извршено. За овај задатак изабран је, на предлог Генчића и мајора Луке Лазаревића, а упркос противљењу Петра Мишића, краљев ађутант потпуковник Михаило-Мика Наумовић, унук оног Наума који је заједно са Карађорђем, по налогу кнеза Милоша, убијен 1817. године у лугу села Радовања.

Придобивање потпуковника Наумовића за овај задатак требало је да се оствари преко једног његовог доброг знанца (и наводног љубавника његове жене), Црногорца пореклом.

Кад су, затим, дошле Цвети, а краљ и краљица се нису појавили у тврђави, завереници су помислили да је потпуковник Наумовић издао целу ствар. Али то није било тачно. Испоставило се да му његова супруга није о свему ништа ни казала...

После свега, и кад је од жене напоскон сазнао шта се од њега тражи, Наумовић се повезао са вођама завере и пристао да изврши сваки задатак који му се да.

Други план

О сарадњи у завери он је имао и један дуг разговор са Петром Мишићем. Било је то непосредно после мартовских демонстрација... Тада је рекао да се не сме сумњати у њега, јер он мрзи Обреновиће из дна душе...

Уз сагласност осталих чланова главног завереничког одбора, Мишић је, после тога, имао још један разговор са потпуковником Наумовићем. И договорио се тада с њим, да он учествује у реализацији једног другог плана, који је предвиђао да се убиство краља и краљице изврши у самом двору, у конаку.

Израда овог новог плана била је поверена пуковнику Машину. Поред осталог и зато што је он био добро упознат са распоредом просторија у конаку и уопште са приликама у двору.

Да провери исправност и спроводљивост плана, био је одређен Петар Мишић. Он је нашао да је Машинев план потпуно у реду и да се без даљег може реализовати.

Проблем за Мишића, међутим, био је Наумовић. Сумњајући у њега (свакако и из анимозитета према њему), он је решио да га стави на пробу. Начин на који је то учинио био је следећи: саопштио му је Машинев план у обрнутом смислу и рекао му при том, да је за улогу која је првобитно била њему намењена, одређен капетан Леонтијевић.

Просторије

Кад му је Мишић све то рекао, потпуковник Наумовић је разрогачио очи и рекао да је план који му је саопштен морао начинити неко ко уопште не познаје ни распоред просторија ни прилике у конаку, а затим, да је план управо тако конципиран да би завереници могли лако бити савладани, тим пре што је у све укључен капетан Леонтијевић.

Овим својим речима потпуковник Наумовић је разбио све Мишићеве сумње у себе и био је без резерве прихваћен и одмах упућен у прави план.

05.05.2003. Глас јавности

27. Коначна одлука о убиству Обреновића

Вођство завере одлучило да се убиство краља Александра и краљице Драге изврши у двору

Тог дана, кад је упућен у прави план напад на двор, и убиство краља Александра и краљице Драге, потпуковник Наумовић је потписао Мишићу признаницу на 50 хиљада франака - каже се у извештају аустро-угарског посланика у Београду. То је, наводно, била његова цена за учешће у завери - ради осигурања породице, како је рекао, таман као да је слутио да ће 29. маја бити и сам убијен - од завереника којима се био прикључио.

Који дан потом, 27. маја, пала је коначна одлука у главном завереничком одбору да се краљ Александар и краљица Драга убију у ноћи између 28. и 29. маја...

Завера

Постоје извесне чињенице које допуштају да се закључи да би краљ Александар и краљица Драга вероватно били убијени 1903. године и да није успела официрска завера. Они би пали као жртве добро припремљеног атентата који је требало да изврши један управо неустрашиви млад човек, по имену Саватије Милићевић.

Рођен 1876. године (у години у којој и краљ Александар Обреновић) у селу Павлица у Студеничком срезу, Чачански округ, Милићевић је рано дошао у сукоб са законом. Убио је, по свему судећи за рачун неких радикала, начелника Студеничког среза, извесног Јаснића, и одметнуо се у хајдуке.

Прогоњен од потера као дивља звер, Милићевић је морао да напусти Србију. Пробио се до Косова, и ту је, као оружник, ступио у службу арнаутског првака Муле Зеке. Са Косова, после неколико година, пребацио се у Црну Гору и прикључио се радикалским првацима одбеглим из Србије - проти Милану Ђурићу и Ранку Тајсићу.

Почетком маја 1903. године, на који начин и како - не зна се, тек Милићевић се обрео у Трсту, где су га дочекали људи који су били противници краља Александра Обреновића.

По неким показатељима, људи који су дочекали Милићевића у Трсту, могли су најпре бити повереници Јаша Ненадовића, представника Петра Карађорђевића у Бечу. Та околност допушта закључак да је лако могуће да је Ненадовић, преко једног таквог десперадоса какав је био Милићевић, хтео да оствари оно на шта се завереници у Београду нису могли дуго да одлуче, наиме, да лише живота и краља Александра и краљицу Драгу.

Из Трста, који је тада припадао Аустро-Угарској, Милићевић се пребацио у Београд. Његова главна веза у Београду треба да је био Аксентије Рујанац Бацета, деловођа благајника министарства спољних послова Милутина Степановића, кога је лично краљ Александар осумњичио да припада завери "склопљеној противу његовог живота". На ово упућује и пријатељство између Бацете и Милићевића после преврата, а затим и заједничко четовање у Македонији и на Косову.

Атентатор

Кад је Милићевић тачно у дан стигао у Београд - то је извесно. По једној верзији он се илегално пребацио из Земуна у Београд, а по другој - у Београд је стигао из Новог Сада, спакован у један сандук тако да је мало недостајало па да се у њему угуши...

Како каже М. Миленовић, истраживач четничког покрета у Србији 1903-1918. године, Милићевић је у погодном моменту требало да ускочи у краљевски екипаж и убије и краља Александра и краљицу Драгу... "Гвоздених нерава и поуздан да ће извршити све што науми", вели Миленовић, "Саватије се почео мирно спремати да спроведе ту одлуку, без обзира на то што би при томе имао и сам да погине..."

То исто што је изнео Миленовић, рекао је и Ал. Јовановић у напису "Војвода Саватије", објављеном у Летопису Матице српске. Разлика је само у томе, што Ал. Јовановић тврди да се Милићевић сам понудио завереницима од 29. маја да изврши атентат на краља Александра и краљицу Драгу.

Акција

Пошто је у међувремену вођство завере, а после договора Ђорђа Генчића са Јашом Ненадовићем у Бечу, одлучило да се са убиством краља Александра и краљице Драге више не оклева, и да се оно изврши у двору, Милићевићева акција је отпала. Према мишљењу Ал. Јовановића, завереници су одустали од тога да Милићевић изврши атентат на краљевски пар зато што су се бојали да би он услед непредвиђених околности могао да не успе...

Мада није извршио задатак због којег се пребацио из Црне Горе у Трст, а затим из Трста у Београд, завереници нису заборавили на Милићевићеву спремност да жртвује властити живот само да би убио краља Александра и краљицу Драгу. И одмах после преврата они су га обасули великом пажњом... Прво је било укинута решење о његовом проглашењу за хајдука, а затим је постављен за службеника министарства спољних послова. Као поверљива личност упућен је на рад у Битољ, у српски конзулат - под именом Сава Милошевић. Његов задатак био је да се ангажује у четничкој акцији у Македонији.

За задатак који му је био поверен у Битољу, Милићевић је био као рођен. Био је "лудо смео" и - велики ћутљивац. Једва и да је отварао уста... А оно што би и преваљивао преко језика, било је више мрмљање, скуп међусобно једва повезаних реченица. Понекад, међутим, али само понекад, умео је и да се раскрави и да прича живо и занимљиво. Али да уме и да се насмеје, то се код њега никад није видело.

06.05.2003. Глас јавности

28. Улога Николе Пашића у атентату

Никола Пашић је у свим круговима важио као добар чувар тајне

Као четник, и војвода четнички, истакао се великом храброшћу. Право чудо од јунаштва показао је у познатој бици на Челопеку, у априлу 1905. године. Ратна срећа, међутим, није га дуго служила. Опкољен од Турака и Арнаута, у селу Велика Хоча, изгорео је у кули у коју се био склонио: 6-7. јуна 1905. године по новом календару.

После смрти, Милићевић је од једних био слављен као велики борац, а од других - поред осталог и због своје безобзирности према непријатељу и свима онима који би му се испречили на путу - помињан је с презрењем и називан чак и крвококом... У белешкама "Консулских писама" Милана Ракића (на страни 313), речено је, на пример, да је о њему грађен мит "уз упадљиво настојање да се умањи чињеница да је раније убио среског начелника".

Ако би се хтела начинити ранг-листа оних који су највише допринели успеху завере од 29. маја, Ђорђе Генчић би морао на тој листи добити једно од првих места, ако не и прво. Без њега, без његовог повезивања са представницима Аустро-Угарске и Русије, затим са представником Петра Карађорђевића у Бечу, да се само то помене, главни заверенички одбор не би се усудио да дигне руку на краља Александра и краљицу Драгу, таман да је и био од првог часа јединствен у свом ставу шта му ваља чинити.

Далеко од тога да у главном завереничком одбору буде "само присутан грађанин", какав је случај био са Јованом Авакумовићем, који ће после преврата постати председник прве, "револуционарне", владе, Генчић је развио такве активности да је заслужио да буде проглашен за "душу завере" - већ како су то први учинили аналитичари у министарству спољних послова Аустро-Угарске.

Прва и највећа Генчићева заслуга била је та, да је, преко својих веза, осигурао подршку завери и владе Аустро-Угарске и владе Русије.

Тог мишљења, да је Генчић био "стварна душа завере", био је и његов таст (а после преврата његов велики противник), познати београдски адвокат тога доба, Аца Новаковић. По његовим речима, исказаним управо онда кад је с Генчићем био у великој завади, Генчић није био само "душа завере", него и њен "зачетник и главни организатор".

Миљеник краља Милана, и један од најпоузданијих министара краља Александра, Генчић је био обреновићевац из убеђења. Као министар полиције у време Ивањданског атентата 1899. године, у свему удовољавајући вољи краља Александра и краља Милана (тада већ екс краља и "само" команданта активне војске), он је на стотине људи бадио у негве и заточио у казамате калемегданске тврђаве, у ћелије у којима се није знало када је дан а када ноћ. Међу тим несрећницима налазио се и Никола Пашић...

По личном Генчићевом наређењу, Пашићу је тешки оков стављен и на руке и на ноге, тако да се није могао ни помаћи нити ишта сам за себе учинити. А кад је на интервенцију влада Русије и Аустро-Угарске, краљ Александар морао да одустане од слања Пашића на губилиште, Генчић се примио једне крајње нечасне улоге. Примио се да Пашића наведе на бацање на колена пред краљем Александром и краљем Миланом.

Уопште не помињући Пашићу да је на интервенцију Русије и Аустроугарске двор одустао од његовог слања на губилиште, Генчић је вођи радикала данима уливао у главу, да живот може спасти само тако ако краљу Александру упуту молбу за милост...

Сатрвен мраком, мемлом и језом тамнице, обрван и физичким и моралним мукама, пун брига за своју породицу, тада већ у 54. години живота, Пашић је, 10. августа 1899. године, пристао да учини оно што је од њега стално и упорно тражио Генчић - по налогу круне, а све тобож из пријатељских побуда. Дрхтавом руком, држећи перо само врховима прстију - због окова - написао је краљу Александру молбу за милост.

Мада се тако понео, Генчић се бусао у груди да је управо он спасао живот вођи радикала. У то је он настојао да увери и самог Николу Пашића.

Кад је приступио завери, и у договору са њеним војним вођством покушао да за заверу задобије виђене политичаре, Генчић се прво сетио Пашића, који је у свим круговима важио за човека рођеног да чува тајну и, сем свега, за човека који је имао све разлоге да буде против династије Обреновић.

Разговор с Пашићем Генчић је почео издалека, наговестивши, као прво, могућност "евентуалног легалног удаљења краљице Драге из земље". Схвативши одмах прави смисао тога што је Генчић рекао, Пашић је одговорио да је то ствар која се тиче само краља Александра, и да он треба о томе да одлучи. Ако би се краљ решио да се разведе, он, Пашић, са својим присталицама, пружиће му највећу подршку, али само њему.

Како наводи немачки, и у исто време аустро-угарски професионални обавештајац, Албин Кучбах, Пашић није хтео да оде на опширнији разговор у виноград адвоката Новаковића - мада је то Генчићу био обећао. Уместо да оде на тај разговор, он се на брзину спаковао и, ником ништа не говорећи, са целом породицом отпутовао на море, у Опатију... "Рачунао је", каже Милан Гавриловић, "да ће, ако завера не успе он ипак одговарати, иако је он није створио ни водио. А ако успе, он и иначе долази на владу. Цивилни завереници су му замерили, странка не..."

Три године после преврата, у говору у Народној скупштини, Пашић је завереницима одао пуно признање за оно што су учинили 29. маја 1903. "Све оно што је било пре 29. маја", рекао је, "све је то једна жалосна историја српског народа, који се борио али није могао да доскочи злу... Дело од 29. маја није злочин, јер ако је злочин, онда су злочини и све битке у свету које постоје за слободу".

Иако је овим речима Пашић одао признање и самом Генчићу, Генчић му није могао опростити што га је својевремено оставио на цедилу, одбивши на "пашићевски начин" да се прикључи завери. Два света, Генчић и Пашић се, и без тога, после преврата, нису никад један другом приближили...